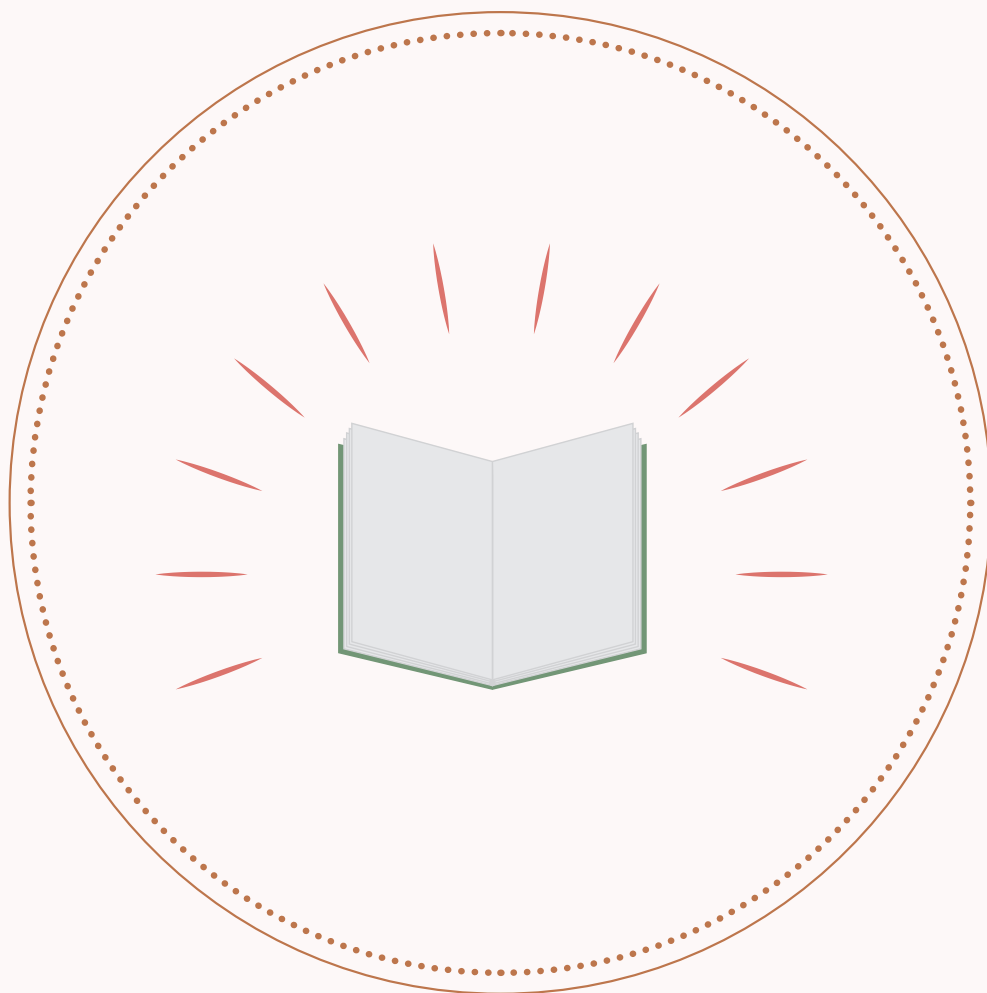

KJELL ARNE MORLAND

LUTHERSK LIV

I DAG

HEFTE 1: SKRIFTEN ALENE

HEFTE 2: DÅP, NATTVERD OG DØD | HEFTE 3: FRIHET OG GODE GJERNINGER | HEFTE 4: NI LIVSNØKLER

Bearbeidet og omstrukturert juli 2017

Illustrasjoner: Ragnhild Morland

Copyright: Kjell Arne Morland

Ingen må publisere noe av stoffet uten avtale med forfatter

Kjell Arne Morland

Luthersk liv i dag

Skriften alene

Inspirasjon fra Luthers hovedsak

Innhold

Innledning	s7
<i>Felles innledning til alle heftene</i>	
<i>Innledning til dette heftet spesielt</i>	
Gudserkjennelsens problem	s13
A. Luther og Skriften	s 16
1. <i>Luther og tidens trender</i>	s 16
a. Skriften på 1500-tallet	
b. Tre tekster om Skriften i Luthers liv	
2. <i>Hvilke skrifter skal være norm?</i>	s 23
a. Avgrensing til 66 skrifter	
b. Avgrensing til skriftene i NT?	
c. Avgrensing innen NT?	
d. Avgrensing til evangelisk budskap?	
e. Sentrale skrifter	
3. <i>Nøkler til sunn bibeltolkning</i>	s 30
a. <i>Tre nøkler til det sentrale</i>	s 30
Jesus i sentrum	
Løftene i sentrum	
Katekismen i sentrum	
b. <i>Tre nøkler til å sortere</i>	s 33
Evangelium og bud	
Det indre og det ytre mennesket	
Hverdagsliv og offentlig ansvar	
4. <i>Hvordan kan Skriften være norm?</i>	s 38
a. Norm for vanlige folk	
b. Norm for bibeltolkere	
B. Skriften i vår tid	s 44
1. <i>Skriften som norm i dag</i>	s 44
<i>Kan menneskeord være Guds ord?</i>	
<i>Kan ord i ei bok tolkes uten fordommer?</i>	

2. *Tolkningsutfordringer i dag* s 51

a. Hva med det som vi ikke forstår?

b. Hva når man blir uenige om tolkningen?

c. Hva med det som Skriften ikke sier noe om?

d. Hva når Skriftens påbud synes å påføre smerte?

Avsluttende utfordringer:..... s 61

Litteratur s 63

Tips til gruppesamtale s 66

Innledning

Felles innledning til alle heftene:

Jeg har skrevet fire hefter som er preget av stor takknemlighet for den lutherske arven, fordi den er en vital 500-åring som fortsatt har mye å gi oss. Takknemligheten gjelder ikke det faktum at vi har lutherske kirkesamfunn i mange av verdens land. De kunne vi klart oss foruten. Luther selv ønsket å reformere kirken innenfra, slik at datidens kirke tok opp i seg den fornyelsen han stod for. Det beste hadde nok vært at pavekirken den gang tok opp i seg så mye av Luthers innsikter at det ikke ble nødvendig med noen kirkesplittelse. Men slik gikk det dessverre ikke.

En 500-årsmarkering mot mange odds

Siden partene ikke klarte å komme til enighet for 500 år siden, er på mange måter naturstridig at den lutherske arven fortsatt lever i store kirkesamfunn. Den var nemlig truet på svært kritiske måter mange ganger i starten.

Det var i årene 1517 til 1521 at Luther la grunnlaget. Det begynte med at han offentliggjorde 95 teser mot avlatshandelen på kirkedøren i Wittenberg den 31. oktober 1517. Det fortsatte med at han utgav tallrike skrifter med sine nye bibeltolkninger, viet ulike temaer. Han stod også offentlig fram med sine synspunkter i flere disputaser. Det fikk en foreløpig avslutning med at han ble truet av paven med bannlysning i juni 1520, ble ekskommunisert av paven i januar 1521 og deretter lyst fredløs av riksdagen i Worms i april 1521. Da skulle man tro at opprøreren Luther var kneblet og kom til å bli henrettet som kjetter.

Men Luther ble reddet av at venner bortførte ham til et skjulested på Wartburg. Da han stod fram igjen etter et år, kunne han virke i den eneste området av Tyskland

som ikke hadde anerkjent bannlysningen, og keiseren var heldigvis opptatt med å krige på andre fronter.

Men så ble det kritisk igjen mot slutten av Luthers liv. Nå var det blitt uforsonlig splittelse mellom hans kirkefelleskap og de reformerte kristne, og dessuten var keiseren ferdig med krigene på andre fronter, og kunne gjøre sitt til å gjenopprette kirkelig orden i Tyskland. En særlig kritisk fase kom like etter Luthers død. Allerede i mai 1547 erobret keiseren Wittenberg, og kunne markere seieren ved å gå inn i slottskirken der Luther var blitt begravd året tidligere. Nå hadde han muligheten til å sverte Luthers ettermæle for all framtid. Han ble rådet til å gjøre det som ble gjort med John Wyclif i 1428 og som skulle bli gjort mot Martin Bucer i 1554: Han kunne beordre at Luthers lik ble gravd opp igjen, slik at de kunne brenne ham på et offisielt kjetterbål og dermed sverte ettermælet hans på en sterk måte: Da ville Luther kommet på listen av de vranglærerne som hadde blitt bannlyst og henrettet som kjettere. Det ville vært vanskelig å føre videre den teologiske arven hans dersom det hadde blitt fullført. Men keiseren avstod heldigvis fra denne markeringen. Heller ikke det neste hundreåret med mange religionskriger klarte å utrydde lutherdommen. Dermed kunne den vokse videre i frihet like til vår tid. Den lutherske arven overlevde. Ikke bare i strengt lutherske kirker, men sterkere eller svakere i nesten 8200 ulike kirkesamfunn som utgjør 800 millioner døpte!

500-årsmarkering i de neste fem år?

Det var altså de fem årene fra 1517 til 1521 som var de avgjørende for utformingen av den lutherske arven. Dersom markeringen av dette jubileet skulle begrenses til høsten 1517, ville det blitt en markering som neppe setter varige spor i oss. Det er lagt opp til å markere både

- de *virkningene* reformasjonen fikk for samfunnslivet. både i forhold til *samvittighetsfrihet* og *demokrati*,
- det viktigste *innholdet* som Luther bar fram, nemlig budskapet om den nådige Gud som rettfærdiggjør syndere ved tro, uten egne fortjenester,

- eller den inspirasjon som Luthers tenkemåte kan ha på aktuelle *utfordringer i samtiden*, slik som kampen for menneskeverd og skaperverk.

Men den som vil la seg prege dypere av arven fra Luther, bør ta seg bedre tid og begynne et annet sted. Det er viktig å framheve det som er selve *hoveddrivkraften* i Luthers arbeid: *Skriften alene er norm for kirken*. Alt som fremmes av teologi og læreutsagn, skal kunne begrunnes ut fra det som står der. Det er bare det som er klart omtalt i Skriften som er bindende for kirken. Det som ikke står omtalt der på en klar måte, er man fri til å gjøre eller la være å gjøre ettersom man finner det fornuftig og tjenlig. Det er mye som faller på plass dersom man har dette som et konsekvent utgangspunkt. Dette aspektet blir ikke klart markert høsten 2017, men det kan bli gjenstand for mye ettertanke i årene etter. Kanskje kan det være studietemaer både i fellessamlinger og bibelgrupper i noen semestre framover?

Fire hefter om "Luthersk liv i dag"

Jeg har valgt å la ettertanken fordeles i fire ulike hefter. Det skyldes at jeg har hatt glede av å "modernisere" fem av Luthers hovedskrifter, slik at de kan berike troslivet i dag på en mye mer direkte måte enn ved å gjengi dem slik han skrev dem. Han skrev inn i sin tid, og spisset budskapet inn mot det som var aktuelle utfordringer den gangen. De samme anliggende kan utfordre oss i dag, men nå har vi andre livsopplevelser som gjør det naturlig å la horisonten bli videre.

Det *andre* heftet har tittelen: *Dåp, nattverd og død. Inspirasjon fra tre prekener fra 1519*. Luther offentliggjorde dette året flere prekener, men jeg har valgt ut de viktigste, nemlig de om dåpen, nattverden og døden. Det var naturlig for ham å betone klart hva dåpen og nattverden kan gi av hjelp til kristent liv, siden det var disse to sakramentene han satt igjen med etter å ha avvist at konfirmasjon, ekteskap, skriftemål, ordinasjon, og den siste olje skulle regnes som sakramenter. Det var bare dåpen og nattverden som hadde både et synlig tegn og et klart løfteord fra Jesus knyttet til seg. Dessuten var det viktig for ham å trøste kristne i møte med døden, fordi datidens teologi hadde malt fram så mange ubibelske skremmebilder av hva som da kunne skje.

Det tredje heftet har tittelen: *Frihet og gode gjerninger. Inspirasjon fra to skrifter fra 1520*. Luther skrev flere større skrifter dette året, som gjerne regnes som hans reformatoriske hovedskrifter. Jeg har valgt ut to av dem. Hans mest berømte skrift er nok skriftet "*Om den kristne frihet*", mens det like viktige skriftet "*Om de gode gjerninger*" med urette vanligvis ikke regnes med blant hovedskriftene. Også hovedsynspunktene i disse fortjener å presenteres i en bredere ramme som passer for vår tid.

Det første heftet har tittelen: *Skriften alene. Inspirasjon fra Luthers hovedsak*. Her behandler jeg selve grunnlaget for at Luther kunne skrive disse og andre skrifter slik han i sin tid gjorde det: Det var helt avgjørende for ham at Skriften alene er norm i kirken. Alt som forkynnes og læres må måles mot det som står der. Jeg forsøker å leve opp til dette ved at de utvidelsene jeg gir Luthers prekener og skrifter, har klar bibelsk forankring.

Det siste heftet har tittelen: *Ni livsnøkler. Inspirasjon fra tjue lutherske skrifter*. I stedet for å skrive mange hefter om viktige temaer, med tilsvarende dybde som i de tre første, samler jeg det som jeg anser for det viktigste på en mer kortfattet måte til sist. Nå er skrifter fra hele livet hans i blikkfeltet. Her har jeg også noen kritiske kommentarer til Luther, både når det gjelder framstillingsformen hans og særlig behandlingen av jødene.

Det går an å lese denne boken ved å begynne med det som er mest oppbyggelig: Prekenene og hovedskriftene i hefte to og tre. Så kan man vende seg til de mer teoretiske heftene først og sist, for å gjøre seg kjent med de viktige prinsippene i den lutherske arven.

Jeg har ingen skrupler med å sette Luthers tanker inn i et utvidet rammeverk. Han skriver selv i sin *Annen Salmeforelesning* fra 1519:

"Ikke noe menneske har noensinne talt slik at det på alle punkter er blitt forstått av alle... Derfor sømmer det seg for meg uten videre å tilstå at jeg ikke vet om jeg har eller ikke har den rette forståelse av Salmene, selv om jeg ikke tviler på at det jeg fremfører er en sann forståelse... Selv ser jeg noen ting som ikke ble sett at den velsignede Augustin, men vet samtidig at mye annet senere vil bli sett som jeg ikke ser. Hva annet står da igjen som utvei enn gjensidig å hjelpe hverandre?... Der er grader både i det å leve og i det å handle, hvorfor ikke da også i det å forstå?" (s106).

Jeg må si det samme om min egen forståelse av både Skriften og Luther. Jeg har lest mer i Bibelen enn i Luthers skrifter, der jeg bare er en "Luther i utvalg"-leser. Likevel har jeg funnet så mye inspirasjon begge steder at jeg har funnet det bryet verd å dele den med andre på en så klar måte som jeg kan make det. Andre har gjort det på sine måter. Så utfordrer jeg hver enkelt leser til å ta til seg det som han eller hun finner meningsfullt.

Innledning til dette heftet spesielt

Luther hadde en usedvanlig sterk tro på Ordets makt. Han hadde studert Skriften i mange år, og forelest over utvalgte skrifter på universitetet i Wittenberg. Han ble så fortrolig med det som stod der, at han ble i stand til å avsløre hvordan tradisjonens tyngde hadde lagt et slør over bibelens budskap. Det hadde medført at evangeliet om den kristne trosfriheten var gått tapt i kirken. I skriftet "*Mot Latomus*" fra 1521 uttrykker han det slik på sin ironiske måte: "menneskeord som legges til det guddommelige, er et slør over den rene sannheten, eller, som jeg alt har sagt, menneskemøkk som dekker den til" (s 92). Luther mente at han hadde klart å gjennomskue dette bedraget, og han så det derfor som sitt kall å offentliggjøre dette så klart som mulig.

Den fundamentale hovedsaken for Luther var at det bare er det som står skrevet i Guds ord som kan være grunnlag for kirkens lære. *Bibelen er normen*, ikke det som tradisjon og fornuft måtte mene. Mens teologer på hans tid var opptatt av å finne mange slags betydninger i bibelordene, insisterte Luther på at Skriften må tolkes etter sin historiske og bokstavelige mening, og holde seg til det som faktisk står der. Budskapet er så klart at folk flest kan lese seg til det, man trenger ikke stole på teologiske spesialister. Derfor var det viktig for Luther å oversette Bibelen slik at den kunne bli folkelesning.

Luther er opptatt av det som er menneskets grunnproblem: Hvordan kan vi finne pålitelig kunnskap om Gud og hans vilje med oss? Jeg vil tydeliggjøre dette problemet i en liten innledning før vi kommer til hoveddelene.

Den første hoveddel A skal presentere Luthers løsning på dette gjennom fire avsnitt: Først vil jeg vise at Luthers syn på mange måter svarte til tidens trend (del A1). Deretter var det viktig for Luther å avgrense hvilke skrifter som skal regnes som norm (del A2). Siden disse skriftene har et mangslungent innhold, vil jeg så vie et hovedavsnitt til å presentere de seks viktigste hovednøklerne som han brukte for å låse opp det samlende budskapet i Skriften på en klok måte (del A3). Til sist vil jeg ta fram hvordan han i praksis gjorde Skriften til norm, både for vanlige folk og for teologer (del A4).

Nå har det gått 500 år siden hans tid. Det er ingen selvfølge at vi kan ha det samme synet på Skriften i dag, for mye har skjedd i vitenskapelig erkjennelse siden hans tid. Derfor trenger i en hoveddel B om hvilket skriftsyn vi med god samvittighet kan ha i dag. Jeg vil derfor først begrunner hvorfor vi fortsatt kan dele Luthers grunnholdning (del B1), før jeg peker på at tross dette prinsipielle synet, er det i alle fall fire utfordringer som gjenstår, og at det alltid vil være rom for diskusjon om hvordan de kan løses (del B2).

Gudserkjennelsens problem

Det finnes så mange meninger om Gud og det gode livet i verden! Det er så mange kloke hoder som opp gjennom århundrene i mange verdensdeler har stått fram med overbevisende tyngde og sagt: Slik er Gud! Slik er det gode livet! Men de peker i mange ulike retninger, og noen av dem motsier hverandre til og med. Hvem skal vi høre på? Er det i det hele tatt mulig for et menneske å finne sanne svar på livets viktigste gåter? Det er ikke sikkert at Gud finnes en gang. Kanskje er vi bare en avansert utviklet dyreart som er henvist til å skape vår egen mening med livet?

Dersom Gud virkelig finnes, lever han i en annen dimensjon enn vår synlige verden. Hans livsvilkår er så annerledes enn våre, at vi ikke er i stand til å forstå det. Gud "bor i et lys dit ingen kan komme, han som intet menneske har sett og ingen kan se" (1 Tim 6,16). Han er for eksempel ikke bundet av tid og rom slik som vi er, og dermed er han fri overfor viktige begrensninger som livet vårt og fornuften vår har. Vi kan aldri komme til å forstå ham fullt ut så lenge vi lever her på jorden. Det beste vi kan håpe på, er at Gud selv åpenbarer så mye for oss at vi får vite nok til å leve livet slik han ønsker. Vi er altså *helt avhengige av Guds egen åpenbaring*. Menneskets fornuft vil aldri kunne gi sikker erkjennelse på noe annet grunnlag.

Gud kan velge å *åpenbare seg gjennom å gripe inn i historien*. Han kan utføre bestemte hendelser som overbeviser oss om at han står bak dem. Han kan komme til oss som Jesus Kristus som er både Gud og menneske. Han kan undervise om Guds vilje. Han kan dø for oss og stå opp til beste for oss. Så kan han overlate til mennesker å skrive ned det som har skjedd og det som han har sagt. Dermed er vi kommet svært langt: Vi kan la oss overbevise om at Gud har satt så klare spor i vår verden at vi kan kjenne ham langt på vei. Men det vil alltid hefte en usikkerhet ved de vitnesbyrdene vi har: Har de som skrev dem ned forstått alt godt nok? Eller har de

tolket hendelsene ut fra sin tids forståelse på en slik måte at vi er fri til å tolke dem annerledes i dag?

Gud kan også velge å *åpenbare seg gjennom en samling av skrifter*. Det finnes religioner som påstår at deres hellige bøker er direkte avskrifter av himmelske originaler, slik at hvert eneste ord er guddommelig. Vår Bibel, derimot, er skrevet av mennesker som bevitner hva Gud har gjort og trekker konsekvensene av det. Gud kan velge å påvirke deres måte å skrive på, slik at ikke bare hendelsene selv, men også de bevitnelsene og tolkningene vi har, er blitt slik at de gir pålitelig kunnskap for alle tider.

Luther velger å tro det siste. Han lar seg *radikalt utlevere til å tolke Skriften som Guds ord til oss*, slik at det ikke bare er hendelsene som beskrives, men også den skriftlige grammatikken og formuleringene som gir oss sikker kunnskap om Gud. Den eneste veien til å forstå Gud, er å hengi seg til skriftutleggelse. Vi har ikke noe annet valg enn å stole på at Gud ikke ønsker å lyve for oss, og at han har styrt prosessen med å forfatte Bibelens ulike skrifter med sikker hånd. Hvis vi ikke kan arbeide teologisk på denne måten, blir all kunnskap om Gud usikker.

Luther gjennomførte dette programmet helt konsekvent gjennom hele livet. Dette satte ham i stand til å avsløre mye av datidens teologi som skygget for Bibelens budskap. Det var liksom Bibelen hadde blitt trengt i bakgrunnen ved hjelp av fornuftens og tradisjonens tilleggstanker. Men Luther pukket på at det var *bare det som kunne begrunnes klart i Skriften som skulle få status som normerende kirkelære*. Slik hadde man tenkt i oldkirken, og slik ville Luther tenke i sin tid.

Luther tenkte ikke at Skriftens ord kunne gi oss alle svar på livets gåter. Den hadde en viktig begrensning, noe han får fram i skriftet *Om den trellbundne viljen* fra 1525 (se s348-351): Han trekker fram en viktig distinksjon mellom de tre lysene: Naturens lys, nådens lys og herlighetens lys:

Dersom vi bare hadde hatt *naturens lys*, ville vi alltid kjempet med å forstå den store uretten i verden. Altfor ofte ser det ut til at onde mennesker lykkes, mens fromme mennesker lider stor nød og urett. Da ville vi bli "nødt til å hevde av det ikke finnes noen Gud, eller at Gud er urettferdig" (s348).

Skriften gir oss *nådens lys* til stor hjelp. Her lærer vi at Gud er god og tar seg av sine midt i alle vansker. Den store løsningen er at Gud lover oss "et liv etter dette liv, der det som ikke har fått sin straff eller belønning her, vil få sin straff og belønning. Dette liv er nemlig ikke annet enn en forløper for eller snarere

innledningen til det livet som ligger foran" (s349). Men i Skriftens løfter oppstår et nytt problem, siden den forkynner at ingen mennesker av seg selv er i stand til å ville søke Gud: Hvorfor gir ikke Gud sin Ånd til alle mennesker slik at de kan tro på hans nåde og bli frelst?

Det er i *herlighetens* lys alt vil finne sine svar. Det vil "i sin tid vise oss at Gud er fullkommen og gjennomsigtig i sin rettferdighet, om det nå er aldri så ubegripelig for oss at hans dom kan være rettferdig. I mellomtiden får vi nøye oss med å tro dette" (s350).

Luther ser altså ikke på Skriften som en åpenbaring av alle svar på Guds handlemåte med oss, for noen viktige spørsmål må vi venne oss til å leve med som ubesvarte. Men vi kan ha tillit til at Skriften gir oss de svar som Gud har sett at vi trenger for å leve i hans plan, og så får resten avklares i herligheten.

Vi skulle tro at når valget om å anse Skriften som Guds avgjørende åpenbaring var tatt, var resten enkelt. Da gjenstår bare arbeidet med å bli så kjent i Bibelen at vi hele tiden kan finne fram til hva som står der, og så er saken avgjort. Men så enkelt er det ikke. Bibelen består av et helt bibliotek av bøker.

I Det gamle testamente finner vi 39 bøker fra tiden før Jesu fødsel. De er skrevet på hebraisk over et tidsrom på over tusen år, og der finner vi både historiske, profetiske og poetiske bøker med et stort mangfold. Det nye testamente består av 27 bøker og skrifter fra tiden etter Jesu oppstandelse. De er skrevet på gresk over et tidsrom på 40-50 år, og der finner vi både historiske bøker, brev fra ulike forfattere og en profetisk åpenbaring. Også her er altså mangfoldet stort. Dermed kan vi ikke si ganske enkelt at "det står så klart i Guds ord, så det må vi rette oss etter". Mye er klart, men mye ser også sprikende ut, det kan virke forvirrende og i første omgang uklart. Vi må finne samlende temaer på en klok måte. Det skal mye til at en så mangslungen skriftsamling kan leve opp til en forventning om å ha et enhetlig budskap fra Gud!

A: Luther og Skriften

1. Luther og tidens trender

a. Skriftens posisjon på 1500-tallet

Det kan ikke herske tvil om at pavekirken på 1500-tallet var overmoden for fornyelse. Om ikke Luther hadde skapt sin reformasjon, ville andre ha gjort det på andre måter. Luther fanget opp tydelige signaler i samtiden, og videreutviklet dem på svært konsekvente måter. Han var uredd og ubøyelig, derfor gikk utviklingen fort. Andre ville kanskje gått mer forsiktig fram, og da ville det nok tatt lengre tid. For kirken kunne ikke leve i lengden med at Skriftens budskap ble tåkelagt og undertrykket på den måten det ble. Utfordringene var mange:

For det *første* ble Bibelen bare lest i sin *latinske oversettelse*, den som kalles *Vulgata*. Det er i seg selv et problem, for den ble i sin tid skrevet på hebraisk og gresk. Men nå brøt det vi kaller humanismen fram med helt andre idealer: Bibelen måtte studeres på grunnspråkene! Erasmus fra Rotterdam kom for eksempel med en banebrytende utgave av den greske teksten til Det nye testamente i 1516, og den grep Luther begjærlig tak i.

For det *andre* var ikke Bibelen hovedboka i studiet for teologer. De foregående tre-fire hundre årene hadde lagt hovedvekten på å gi opplæring til å tenke filosofisk og systematisk. Når Bibelen ble lest, var det viktigere å studere hva kirkefedrene og kjente teologer sa om tekstene enn å studere tekstene selv. Igjen brøt humanismen fram med helt andre idealer. Nå skulle Bibelen igjen bli hovedboka i utdannelsen av teologer. Universitetet i Wittenberg, der Luther underviste, var i føringen i denne utviklingen.

For det *tredje* hadde man utviklet metoder å lese Skriften på som åpnet for at mange ulike meninger kunne leve side om side som like viktige. Helt fra oldkirken av

har det vært to tolkningsprinsipper som har konkurrert med hverandre i kirken: Det ene er å vektlegge den bokstavelige og historiske meningen i teksten. Det andre er å søke etter sannheten bak tekstens ord i ulike overførte betydninger, gjerne gjennom det vi kaller allegoriske tolkninger. I tidligmiddelalderen ble alt dette slått sammen i en metode for å lese Bibelen på firefoldig vis:

- Man vektla først den *bokstavelige* tolkningen, den som viser til hva som faktisk skjedde og hva som var budskapet til de første historiske leserne.
- Men deretter kunne man se etter den *allegoriske* meningen i teksten, nemlig hvordan den peker mot hva man skal tro.
- I tillegg kunne man se etter den *moralske* meningen i teksten, nemlig hvordan den beskriver hva man skal gjøre.
- Til sist kunne man se etter den *anagogiske* meningen i teksten, nemlig hva den sier om hvor man skal hen. Nå dreier det seg om det som skal skje i de siste tider (eskjatologi) og hva som preger de himmelske ting.

Disse tre siste lagene av tolkning ble begrunnet med at de ivaretok det som Paulus betoner i 1 Kor 13,13: *Tro, kjærlighet og håp*. Siden disse er de viktigste tre holdningene for kristent liv, bør man se etter hva man kan lære om dem i alle de bibeltekstene man leser.

Man var klar over at ikke alle tekster kunne inneholde alle fire lag av mening.

Likevel åpner denne metoden for å dikte inn mye i tekstene som ikke står der, og det oppstod mange fantasifulle tolkninger. Edruelige teologer forsøkte å avverge denne faren for misbruk. For eksempel kunne man kreve at man ikke kunne finne noe budskap på de siste tre nivåene, uten at det samme budskapet også kunne forankres i tekster ved hjelp av bokstavelig tolkning, og dette var et synspunkt som Luther rendyrket.

For det *fjerde* løste man autoritetsspørsmålet på en diskutabel måte. Siden både den bokstavelige og de allegoriske tolkningene av teksten ofte er vanskelige å begrunne entydig, er man avhengig av Åndens gave. Ånden er gitt oss av Gud, slik at Han kan veilede til sannheten. Men hvem er Han gitt til? Det offisielle svaret var at han virker gjennom kirkens læreembete, særlig representert ved kirkemøter og ved paven. Dermed ble makten til det kirkelige lederskapet styrket, slik at vanlige folk ble fratatt muligheten til å komme med egne tolkninger som fravek fra kirkens lære. Man antok at de offisielle tolkningene var et resultat av Åndens veiledning.

Det er her Luther kommer med sitt avgjørende motstøt. Når han studerer Skriften, finner han ikke noen vekt på at en kirkelig elite har myndighet til å binde vanlige folks bibeltolkning. Han finner tvert imot stor støtte for at alle døpte kristne har samme rett til å bedømme læren. Dermed kan han si at *Skriften er klar og forståelig* for alle som leser med Åndens hjelp. Dette gjelder hele Bibelen og det gjelder for alle, leg og lærd. Alle har i prinsippet selv tilgang til Skriftens klare mening!

Luther legger derfor all vekt på å finne Skriftens bokstavelige mening. Han søker hjelp hos språkspesialister i gresk og hebraisk, og han bruker alle vitenskapelige hjelpemidler. Skriftens egentlige mening ligger her. Når han tillater bruk av allegori på de tre andre nivåene i den firefoldige lesningen, er det bare som utsmykning og til oppbyggelse, aldri som selvstendig argument når man skal fastsette kirkens lære. Han er svært klar på dette i *Den store Genesiskommentaren* i 1535 når han utlegger 1 Mos 3:

"Det var virkelig ikke lett for meg å forlate den allegoriske arbeidsmåten som jeg hadde vendt meg til. Men jeg så tross alt at allegoriene var tomme spekulasjoner, og et slags avskum av Skriften. Det er bare den historiske meningen som gir oss en trygg og solid undervisning...

Den historiske meningen ... viser oss det som er sant og hevet over tvil. Den allegoriske tolkningen, derimot, er som retorikken: den kan dekorere den historiske beretningen, men har ingen gyldighet når det er tale om å bevise" (s325.326).

I skriftet *Om den trellbundne viljen* fra 1524, understreker han så sterk han kan at den utvendige klarheten i Skriftordet er ufrakommelig:

Når det gjelder "den utvendige klarhet... så finnes det absolutt ingenting igjen som er dunkelt eller tvetydig - nei, gjennom Ordet er alt det som finnes i Skriften rykket inn i det mest dagklare lys og er blitt kunngjort for hele verden" (s128).

"Alle saksforhold som finnes i Skriften, er lagt åpne i dagen, det er bare enkelte steder som inntil videre er dunkle på grunn av at ordene er ukjente... Dessuten - om ordene er dunkle et sted, er de klare et annet, i virkeligheten er det jo én og samme sak, kunngjort klinkende klart for all verden, som i det ene tilfelle er uttrykt med klare ord i Skriften, og i det annet tilfelle inntil videre ligger gjemt i dunkle ord. Når saken befinner seg i lyset, gjør det jo heller ikke noe fra eller til om en og annen betegnelse for den ligger i mørke.... For mange er det riktignok så at mange ting forblir tildekket, men det skyldes ikke Skriftens uklarhet, men blindskapen eller sløvheten hos dem som ikke gidder å anstrenge seg så pass at de ser den dagklare sannhet" (s126).

Også i dette skriftet insisterer han på at det skal svært gode grunner til å fravike den vanlige meningen med ordene, for i stedet å ty til overført "billedtale". Dersom man aksepterer det for lett, blir det umulig å finne fast grunn for noe som helst i tolkningen (s234-237).

Vi kan altså si at Luther på den ene side tenker i takt med det som var moderne på hans tid: Skriften er Guds ord og skal være det viktigste i et teologisk studium. Men på den annen side vektlegger Luther skriftens bokstavelige mening så konsekvent at han havner i skarp strid med kirkens ledelse.

b. Tre tekster om Skriften i Luthers liv

Jeg vil særlig dvele ved tre Luther-tekster for å få fram hvordan han tenker om Skriftens betydning.

Den *første* teksten er en som han skrev i 1545 som del av en fortale til utgivelsen av hans samlede verker. Der forteller han hvordan det hele begynte. Han var i kamp med å forstå meningen i et sentralt vers hos Paulus, og da han fikk et nytt syn på hva det betydde, kom hele det bibelske budskapet i et nytt lys for ham:

«Jeg hadde vært og var grepet av en forunderlig trang til å forstå Paulus i brevet til romerne. Det som hittil hadde stått i veien for meg, var ikke hjertets kulde, men ett eneste ord i første kapittel (1,17): «Guds rettferdighet åpenbares i det»... Jeg for min del elsket ikke den rettferdige Gud, som straffer synderen. Tvert imot, jeg hatet ham. For selv om jeg levde som en ulastelig munk, kjente jeg meg som synder for Gud og var urolig i min samvittighet. Jeg maktet heller ikke stole på at jeg hadde blidgjort Gud gjennom mine satisfactoriske gjerninger. Jeg var full av uvilje mot Gud...

Natt og dag grunnet jeg på dette, inntil Gud forbarmet seg over meg og jeg ble oppmerksom på sammenhengen mellom ordene. Den er nemlig slik: «Guds rettferdighet blir åpenbart i evangeliet, som skrevet står: Den rettferdige skal leve ved troen». Her begynte jeg nå å begripe at Guds rettferdighet er den rettferdighet som gjør at mennesket kan leve som rettferdig alene som en Guds gave, nemlig ved troen. Når det heter at Guds rettferdighet åpenbares gjennom evangeliet, er det altså den *passive* rettferdighet som det siktes til. Med den forbarmer Gud seg over oss og gjør oss rettferdige ved troen, som skrevet står: «Den rettferdige skal leve ved troen». Nå kjente jeg meg nesten som om jeg var født på ny, som om portene til paradiset hadde åpnet seg, så jeg kunne gå inn. Nå viste hele Skriften seg med et nytt ansikt for meg.

Jeg fløy gjennom de forskjellige skriftene etter hukommelsen og fant frem parallelle uttrykk...

Like voldsomt som jeg tidligere hadde hatet uttrykket «Guds rettferdighet», med like stor kjærlighet omfattet jeg nå det uttrykk som lød som den søtteste musikk i mine ører. For meg ble dette stedet hos Paulus på denne måten selve porten til paradiset» (s17-18/188-189).

Luther var i utgangspunktet er bibellærd mann. Han begynte å studere i 1501 med sikte på å bli advokat. Men fire år senere hadde han en tordenværsopplevelse som medførte at han valgte å gå i kloster, og han ble ordinert til prest i 1507. Fem år senere tok han doktorgrad, og fikk stilling som fast foreleser i Bibelfag på universitetet. Fra 1512 til 1546 var han ansatt og lønnet som professor i Den hellige skrift ved universitetet i Wittenberg. Han begynte å forelese over Salmenes bok i Det gamle testamente i 1513, og han fortsatte blant annet med Galaterbrevet, Romerbrevet og 1. Mosebok. Da han slo opp tesene om avlaten i 1517, hadde han altså i over tolv år viet det meste av sin tid på å studere Bibelen, og han fortsatte resten av livet med å lese grundig for å forberede forelesninger over de viktigste tekstene derfra. Dette var faktisk den mest konstante og faste del av hans teologiske virke. Han kjente hovedlinjene i Bibelen på en lommekjent måte! Han sier i en bordtale at han leste hele Bibelen to ganger hvert år!

Luther var dessuten en mann som hadde sans for å ta grammatikk og detaljer på fullt alvor. Det var derfor han fikk så store problemer med det som stod i Rom 1,17, inntil han forstod at uttrykket kunne tolkes annerledes enn det som var vanlig. Han så en sammenheng mellom versene 16 og 17 som ingen andre på hans tid hadde lagt vekt på, og dermed kunne han tolke begrepet "rettferdighet" på en ny måte: Paulus omtaler ikke den rettferdigheten som Gud krever, men den som han gir som gave. Det ble en nøkkel som åpnet opp for en ny forståelse av utallige andre skriftsteder, slik at hele Bibelens hovedbudskap kom i et nytt lys. Dette skjedde etter manges mening før han begynte en lang forelesningsserie over Romerbrevet i 1515-1516. Men det kan også gis gode grunner for at det fulle gjennombruddet ikke kom før han arbeidet med den andre salmeforelesningen i 1518-1519.

Jeg tror ikke det er noen overdrivelse å si at det ikke ville blitt noen reformasjon, dersom ikke Luther var en bibelleser som la vekt på tre aspekter samtidig: Den som skal tolke Skriften må både ha tålmodighet til å tolke viktige enkeltbegreper, og dessuten lese dette nøyaktig inn i den nære sammenhengen som de enkelte bibelvers sto i, og til sist se dette i lys av et grundig kjennskap til helheten i Bibelen.

Den *andre* teksten er hentet fra innledningen til en invitasjon som Luther sendte ut i 1518, fordi han ville ha en offentlig samtale med en velkjent teolog om menneskets synd og frelse. Det gjaldt *Disputasjonen i Heidelberg*. Luther åpner på følgende vis:

«I mistillit til oss selv, og idet vi fullt og helt holder oss til dette velkjente råd fra Den Hellige ånd: «Stol ikke på din forstand» (Ordsp 3,5), forelegger vi i ydmykhet følgende motsigelsesfulle teologiske setninger til alle deres bedømmelse som måtte ønske å være til stede ved disputasjonen; for at det på denne måten kanskje kan bli klart om disse setningene med rette eller urette kan sies å være utledet – i første rekke – fra den guddommelige Paulus, som fremfor andre er et utvalgt verktøy og redskap for Kristus, og – dernest – fra den hellige Augustin, som fremfor andre er Paulus' tro fortolker» (s282/21).

Her nevner Luther tre ulike typer autoritet for kristen teologi, og gir den ene av dem en absolutt forrang. Det er Paulus som han anser for Guds redskap, og han får her guddommelig autoritet. Normen ligger ikke på menneskets fornuft, for det advarer Skriften selv mot i Ordspr 3,5. Den ligger heller ikke i kirkefedrenes teologi, for Augustin blir bare verdsatt fordi han er en god fortolker av Paulus.

Etter denne innledningen følger 28 teser, og hele 22 av dem begrunnes med sitater fra Skriften og ytterligere to med henvisning bare til Augustin. Det siteres fra Skriften hele 65 ganger, hvorav 30 er fra Paulus. Det er svært tydelig hvor normen befinner seg, slik at den som vil kritisere Luthers teologi, må påpeke feil i hans skrifttolkning.

Den *tredje* teksten er svært berømt, fordi den er avslutningen på det som Luther forsvarte seg med på riksdagen i Worms i 1521. Han ble anmodet om å trekke tilbake anklagene mot kirkens teologi. Underveis i talen kommer han med en åpen invitasjon

om at "hvem som kan, han være seg av høy eller lav stand, vil komme med argumenter, overbevise meg ved de profetiske og apostoliske skrifter at jeg har tatt feil. Så snart jeg blir overbevist om det, skal jeg være aldeles villig og beredt til å tilbakekalle all villfarelse og være den første til å kaste mine bøker på bålet" (s76). På bakgrunn av dette kan han avslutte med den formuleringen som er blitt så berømt:

"Dersom jeg ikke ved argumenter fra Den hellige skrift eller med alminnelige, klare og innlysende grunner og argumenter blir overbevist og overvunnet – for jeg tror verken på paven alene eller på konsilene alene, ettersom det ligger åpent i dagen at de ofte har tatt feil og vært uenige seg imellom – og fordi jeg er overbevist av de ord som jeg har trukket fram,, og min samvittighet er blitt tatt til fange av Guds Ord, så verken kan eller vil jeg tilbakekalle noe. For det er ikke tilrådelig å gjøre noe mot samvittigheten... Amen" (s77).

Luther påstår altså at han har en samvittighet som er bundet av Guds ord, fordi han tolker viktige skriftsteder på en bestemt måte. Det finnes derfor bare en måte å få ham til å endre mening. Det er ikke å framheve hva kirkefedre eller paver måtte mene. Det er bare ved å overbevise hans fornuft om at det er andre tolkninger av disse skriftordene som er mer sakssvarende enn dem han står for. Han inviterer altså til en grundig samtale om tolkningen av Skriftens ord, men dessverre var ikke den katolske kirkemakten interessert i det.

18 år senere setter han av mye tid til å undersøke nøye dette standpunktet, og går gjennom all den litteraturen han finner om kirkemøtene, særlig det i Apg 15 og de fire første fra Nikea av. Kirkefedrenes skrifter kjenner han godt fra før. I Skriftet "*Om konsilene og kirken*" går det igjen som et refreng om og om igjen at konsilene har tatt feil hver gang de har vedtatt noe i strid med Skriften, og at det som har hatt varig verdi, er når de har forsvart Skriftens budskap slik det er og avvist vrangtolkninger av det (se del II s167-237). Når det gjelder de siste hundreårenes konsiler derimot, har paven "satt seg selv til hode for kirken i stedet for Kristus, underlagt seg Den hellige skrift, og revet den i stykker, slik hans dekreter viser" (s220). Derfor har Luther liten tro på at et nytt konsil kunne frambringe noe godt, for det ville forutsette at man måtte "innkalle folk som virkelig er grundig skolert i Den helligs skrift, som også for alvor og av et helt hjerte er opptatt av Guds ære, kristentroen, kirken, sjelefreden og verdensfreden" (s235). Hvis man ikke kan finne 300 slike menn fra mange land, leke og lærde, kan man like gjerne la det hele fare, og nøye seg med et tysk konsil av lutherske kristne, og håpe de vedtakene som fattes der, etter hvert kan gjøre inntrykk på de andre (s235-236).

2: Hvilke skrifter skal være norm?

Dersom Skriften skal være norm i kirken, er det viktig å avgrense helt nøyaktig hvilke skrifter som skal få den statusen, og avgjøre om alt eller bare noe i dem skal være normativt. Jeg vil forsøke å følge Luthers resonnement skritt for skritt.

a. Avgrensing til 66 skrifter

I den latinske oversettelsen av Bibelen, *Vulgata*, finner vi mange skrifter som ikke er med i Bibelen vår. Vi kaller dem *Apokryfene* og de er skrevet i tiden etter at de bøkene vi nå har i vårt GT, ble skrevet. De mest kjente av dem er *Tobit*, *Judit*, *Visdommens bok*, *Sirak*, *Baruk* og to *Makkabeerbøker*. Men disse finnes ikke i den hebraiske Bibelen. Siden Luther var svært opptatt av å bruke den hebraiske versjonen i sin oversettelse av Bibelen, falt disse utenfor. De er altså ikke autoritative for oss lutheranere, mens våre katolske søsken fortsatt har dem med. Vi kan lese dem i en egen bok som er utgitt av Bibelselskapet, slik at hvem som helst kan lese dem i jakt på tekster som kan inspirere. Men de faller altså utenom når vi skal bestemme hva som er norm for kirkens lære.

b. Avgrensing til skriftene i NT?

Når vi ser nøyere på skriftene i Det gamle testamente, må vi erkjenne at det ikke er alt som står i dem som kan være forpliktende norm for oss. Luther gir oss en nøkkel til å sortere her. Han sier det så enkelt at det som står i Det gamle testamente er talt til jødene, og ikke til oss kristne. Derfor er det i utgangspunktet ikke bindende for oss. Han skriver: "Jeg må vite og gi akt på hvem Guds ord taler til... Det er to slags ord i Skriften. Det ene angår meg ikke, for det gjelder ikke meg. Det andre gjelder meg, og

det kan jeg satse dristig på og forlate meg på det som på en fast klippe. Treffer det meg ikke, kan jeg rolig bli stående" (se Ulstein s115).

Det fantes populære forkynnere på Luthers tid som ikke respekterte dette, og som ville gjøre alvor av mange påbud i Det gamle testamente også. En av dem var kollega med Luther og het Andreas Karlstadt. Da Luther satt i skjul på Wartburg i år 1521, kunne Karlstadt ta føringen i Wittenberg, og det medførte et "opprør" som resulterte i at kirkekunsten ble fjernet fra kirkene. Begrunnelsen var at De ti bud i GT satte forbud mot å lage bilder til gudsdyrkelsen. Luther kom tilbake og fikk ting i orden, mens Karlstadt rømte byen og ble prest i nabolaget, der han fortsatte med denne "bibeltroskapen". Da måtte Luther ta et oppgjør med ham i skriftet *Oppgjør med svermerne* i 1524. Han skriver der:

"Vi vil hverken se eller høre noe til Moses... Moses er nemlig gitt til jødefolket alene og raker ikke oss hedninger og kristne overhodet. Vi har vårt evangelium og vårt Nye testamente. Dersom de ut fra det vil bevise at bilder skal avskaffes, følger vi dem gjerne. Vil de derimot lage jøder av oss ved hjelp av Moses, så finner vi oss ikke i det" (s232).

Karlstadt var nok enig i dette når det gjaldt alle seremoni-budene i GT, men ikke når det gjaldt De ti bud. Da får han til svar at det ikke går an å skille De ti bud ut fra alt det andre, for "det er fra de ti bud de flyter ut og avhenger, alle de andre budene og hele Moses" (s233). Likevel gir Luther en fornyet versjon av De ti bud en høy prestisje i kirken. Han gir følgende forklaring på det:

"Det å ha en Gud er nemlig ikke noe Moseloven er alene om, det er også en naturlig lov, slik Paulus sier i Rom 1... det er heller ikke bare Moselovens bud at du ikke skal slå i hjel, bryte ekteskapet, stjele osv., nei det er også den naturlige lov som står skrevet i hvermanns hjerte, slik Paulus lærer i Rom 2" (s236).

"Der hvor nå Moseloven og den naturlige lov er ett og det samme, der blir loven stående... Men billedspørsmålet, sabbaten og alt det andre som Moses har fastsatt i tillegg til og ut over den naturlige lov, det er en frivillig sak, det er satt ut av kraft og opphevet ettersom den naturlige lov ikke har det" (s237).

"Hvorfor holder og forkynner man da de ti bud? Svar: fordi de naturlige lover ingen andre steder er gitt en så fin og skikkelig form som hos Moses" (s237).

Dermed blir De ti bud, med unntak av bildeforbud og sabbatsbud, forsiktig omskrevet og videreført i kirken.

Det er også mange andre tekster i GT som er verdifulle for oss, ifølge Luther:

"For øvrig finnes det enda langt bedre saker i Moses, nemlig profetiene og løftet om den kommende Kristus, slik Paulus sier i Rom 3. Likeledes er verdens skapelse å finne der, hvor ekteskapet kommer fra og mange kostelige eksempler på troen, kjærligheten og alle dydene... alle disse tingene er skrevet ikke bare for jødenes skyld, men også for hedningenes... slik at alle disse tingene kan tjene til eksempel og lærdom for hele verden" (s238).

Alle skriftene i Det gamle testamente kan altså være norm i kirken, så sant vi passer på å ta til oss det som ikke bare er talt til jødene, men også til oss kristne.

c. Avgrensing innen NT?

I den tidlige kirken drøftet man lenge hvilke skrifter som skulle være med i Det nye testamente, og det tok 300 år før man ble helt enige om at det skulle være 27 skrifter. De fleste skriftene ble man raskt enige om, mens noen få ble drøftet i lang tid. Noen av dem kom ikke med. De meste kjente er *Didakje*, *Hermas hyrden* og *1.*

Klementsrevet og *Barnabasrevet*. Men siden de falt utenfor på 300-tallet, har vi dem ikke med i biblene våre. De er blitt utgitt på Luther forlag i ny oversettelse, slik at hvem som helst kan lese dem fremdeles i jakt på tekster som kan inspirere.

Men Luther ønsket å være enda mer kritisk, for han ville redusere dette antallet fra 27 til 23. Det er nemlig slik at noen av de skriftene som ble med, lenge var omstridt i den tidlige kirken, fordi de ikke sikkert kunne føres tilbake til en av apostlene. Kanskje var Luther ekstra skeptisk til dem, slik at når fire av dem heller ikke holdt mål innholdsmessig i hans øyne, kunne de ikke regnes med blant de normative skriftene. Han skriver i sine *Fortaler til skriftene i Det nye testamente i 1522*:

- Om *Jakobs brev* skriver han at det "er et riktig stråbrev i sammenlikning med dem (=de sikre skriftene), fordi det likevel ikke inneholder noe av Evangeliets Preg" (s132), og heller ikke forkynner Kristus klart (s166).
- *Judas brev* er bare "et utdrag eller en avskrift av Peters andre brev" (s167).
- *Hebreerbrevet* har et stort problem som overskygger den fine Jesus-tolkningen av GT, nemlig "at det i 6. og 10. Kap. ubetinget nekter og avviser, at den som synder etter sin Dåp, kan gjøre bot... Det strider imot alle Evangelier og Paulus' brev" (s164-165).
- *Johannes åpenbaring* har en så sterk billedbruk at det ikke er mulig å forstå alt på en god måte, mens "Apostlene gir seg ikke av med Syner, men profeterer med klare

og tørre ord". Dessuten: "Kristus blir i denne bok verken forkynt eller erkjent" (s168 og 169).

Luther konkluderer: "Derfor holder jeg meg til de bøker, som stiller meg Kristus for Øye, klart og rent." (s169).

Det er fordi disse skriftene i utgangspunktet er omstridte at Luther kan kritisere dem også innholdsmessig. De sikre skriftene gir en målestokk som disse kan vurderes ut fra, og da mener han at de faller gjennom. Han tar dem likevel med i sin tyske oversettelse, men han plasserer dem bak og uten nummer. Da kan hver og en finne fram til det gode som står i dem, og man får også lov til å være uenig i hans vurdering. Vi legger merke til at det er *enten - eller* for Luther. Det er ikke slik at han åpner for å sensurere enkeltavsnitt i alle NTs skrifter. Enten er skriftet apostolisk, og da er det norm i sin helhet, eller så er det verken apostolisk eller evangelisk, og da mister det normativ kraft i sin helhet!

For min egen del er jeg uenig med Luther her. Vi har nå lært så mye mer om tolkningen av *Jakobs brev og Åpenbaringen*, at hans motargumenter mot dem ikke overbeviser lenger. Det går an å se deres budskap sammen med de andres budskap på en bedre måte enn han i sin tid kunne se det.

Det eneste store problemet som gjenstår, er *Hebreerbrevets* benektelse av muligheten for bot dersom man faller fra etter dåpen. Her må nok det som står i Hebr 6,4-6 og 10,26-27 vike fordi det strider mot evangeliets innerste vesen. Dette er en velkjent problemstilling for alle jurister: Dersom lover motsier hverandre, skal den ha forrang som man finner at har størst vekt. Derfor kan Hebreerbrevet også være normativt, selv om den på et punkt må kritiseres ut fra en indre, bibelsk sensur. *Judasbrevet* trenger vi ikke, så det kan også lett utgå, slik at jeg for min del ønsker å *sitte igjen med 25 eller 26 normative skrifter*. Men det kan jeg ikke avgjøre for egen del. Så lenge kirkeflertallet står bak alle 27 som normative, må jeg innrette meg etter det, så lenge jeg får lov til å ha et kritisk forhold til botslæren i Hebreerbrevet.

d. Avgrensing til evangelisk budskap?

Når vi ser nøyer på skriftene i Det nye testamente, blir vi slått av at de inneholder en blanding av løfter og formaninger. Begge deler. Det er mange som hevder at vi bør skille i disse tekstene, slik at det bare er de tekstene som forkynner løftet om rettferdiggjørelse ved tro alene som er forpliktende for oss i dag. Det som pålegges av

formaninger og krever lydighet, ikke er forpliktende på samme måte. Men her kan man ikke påberope seg Luther, selv om det kan se slik ut i noen avsnitt.

Vi må ikke la oss forvirre av at Luther noen ganger bruker ordet "evangeliet" og andre ganger begrepet "Guds ord". Han kan mange ganger gli ubekymret fra den ene måten å uttrykke seg på, til den andre. Forklaringen finner vi i den retoriske dannelsen som Luther var sterkt preget av. Der lærte man seg hvor viktig det var i mange sammenhenger å *betegne en helhet med dens mest karakteristiske del*.

I noen tekster er Luther svært opptatt av å profilere seg i motsetning til samtidens katolske kirkeforståelse, som satte paven og kirkeorganisasjonen i sentrum. For å få fram motsetningen ekstra klart, betegnet han hele Skriftens budskap med dens mest karakteristiske del, nemlig "evangeliet", som er løftet om den rettferdiggjørelsen som Gud gir mennesket av nåde alene. Men det innebærer ikke at vi skal glemme det som ellers står i disse skriftene! Delen har alltid helheten som medklingende bakgrunn. Vi kaller denne figuren for "del for helhet" (latin: «pars pro toto», gresk: "synekdoke"). Dermed skriver Luther ofte om hele Skriftens budskap, også når han bruker ordet "evangeliet". Han bruker altså ordet for den viktigste delen av innholdet, men i realiteten mener han å inkludere alt som står skrevet ellers også.

Et godt eksempel på denne vekslingen finner vi i det tidlige «*Om skriftet fra vår fremragende magister Ambrosius Catarinus*» fra 1521. Etter at han har holdt fram at "evangeliet" er kirkens fremste kjennetegn, oppsummerer han slik:

«For *evangeliet* er fremfor både brødet og dåpen det ene sikreste og fornemste kjennetegn for kirken: gjennom *evangeliet* alene er det den unnfanges, formes, næres, oppdras, opplæres, voktes, utrustes, utsmykkes, styrkes, væpnes og holdes oppe – kort sagt: hele kirkens liv og grunnlag er i *Guds ord*, slik Kristus sier: «Av *hvert ord som går ut av Guds munn*, lever mennesket» (Matt 4,4)» (s527).

Vi ser altså hvordan språkbruken glir over til å betone hele Skriften, ja, til og med betone at det gjelder hvert ord som står der. Formaninger og lovbud får også sin forpliktende plass, som vi skal se nedenfor (avsnitt A3b, s33).

e. Sentrale skrifter

Siden budskapet kommer fram ekstra tydelig i noen av skriftene, mens det kan være mer eller mindre skjult i de andre, er det viktig å starte med de sentrale. Nå handler det ikke om hva som er norm eller ikke, men om hvor tyngdepunktene er å finne.

Luther utpeker først tre nøkkelskrifter i *Fortalen til Det nye testamente* fra 1522:

"Især er Johannes' Evangelium, Paulus' brev, særlig Romerbrevet, og Peters første brev den rette marg og kjerne i alle bøkene; det er derfor rimelig, at de skal være de første, og man må råde enhver kristen til først og oftest å lese dem, slik at de ved daglig lesning blir ham like så kjent som det daglige brød" (s131).

Når han konkluderer, utvider han listen til seks skrifter:

"Kort sagt: Johannes Evangelium og hans første Brev, Paulus' brev, især Brevet til Romerne, Galaterne og Efeserne, samt Peters første Brev er de Bøker, som viser deg Kristus og lærer deg alt, hva du behøver for å bli salig, selv om du aldri ser andre Bøker eller hører annen Lære" (s132).

Luther kan også utpeke *ett* skrift til det aller viktigste, slik han gjør i *Fortalen til Romerbrevet* fra 1522:

"Dette brev er det sentrale i det nye Testamente og det aller reneste Evangelium, som det vel er verd og nyttig at et kristent menneske ikke bare kan utenat ord for ord, men som han også daglig bør beskjeftige seg med; det er som daglig brød for sjelen. For man kan aldri lese det eller grunne for mye over det; jo mer man beskjeftiger seg med det, desto kosteligere blir det, og desto bedre smaker det" (s135).

Vi moderne kristne leser mye forskjellig og tar til oss informasjon fra mange ulike kanaler i løpet av en dag. Derfor er denne anbefalingen fra Luther ganske utfordrende: Bibelen kan ikke bli virkningsfull norm for oss uten at vi leser i den daglig, har den som prioritert lesestoff, ja, til og med lærer utenat viktige avsnitt!

Når det gjelder *Det gamle testamente*, skriver Luther i sin fortale fra 1523 at her finner vi "det svøp og den krybbe som Kristus ligger i" (s14). I de avsnittene som ikke bare gjelder jødene, men også oss kristne (se s24-25 ovenfor), finner vi to slags budskap som begge er viktige:

"Vit da, at denne bok er en *Lovbok*, som lærer hva man skal gjøre og unnlate, og som i tillegg gir prøver og eksempler på hvordan denne lov er blitt holdt eller brutt ... ved

siden av lovene også *Løfter og nådetilsagn*, på hvilke de hellige fedre og profeter, under loven, er blitt holdt oppi i Kristi tro, slik som vi....".

Likevel er "det Gamle Testamentes egentlige hovedsak å lære Lov, vise hva synd er, og kreve hva godt er. Det er hva du skal vente å finne i det Gamle Testamente" (s15).

Men han kan også skrive: Det er "umulig ikke å akte det Gamle Testamente høyt og dyrebart. Ja, hva annet er det Nye Testamente enn den åpenlyse preken og kunngjøring om Kristus - som er gitt ved det Gamle Testamentes tale, og oppfylt ved Kristus" (s14).

Den fineste fortalen har Luther skrevet til *Salmenes bok* da han reviderte oversettelsen i 1528. Han hadde et spesielt forhold til denne boka, ikke bare slik at han foreleste grundig over den i to omganger, men også fordi disse salmene dannet grunnstammen i de tidebønnene han daglig deltok i i klosteret:

"Jeg holder for, at det ikke på jorden er kommet eller vil komme noen eksempelbok eller helgenlegendebok som er skjønnere enn Salmene... For her finner vi ikke bare hva en eller et par hellige har gjort, men hva Hodet for alle hellige har gjort, og hva alle hellige gjør den dag i dag; hvordan de er og handler overfor Gud, overfor venner og fiender, hvordan de skikker seg i alskens farer og lidelser; og dessuten står i denne bok oppteget alle slags fromme, gode og gagnlige lærdommer og bud. Og endelig skulle Salmenes bok være oss dyrebar og kjær alene derfor, at i den finnes så klare forjettelser om Kristi død og oppstandelse, og i den er forut avmalt hans Rikes og hele kristenhetens vilkår og vesen, slik at den med rette kunne kalles en liten Bibel" (s35).

"Og det aller beste er det som jeg før har sagt; at de taler disse ord for Guds ansikt og med Gud; da får ordene dobbelt virkelighet og dobbelt liv... derav kommer det, at Salmenes bok er alle helliges bok, og enhver, i det forhold han befinner seg, finner i denne bok sanger og ord, som samsvarer med hans forhold, passer til ham som var de sagt og skrevet bare for hans skyld, så han selv ikke kunne ha funnet og formet, ja enn ikke ønsket seg dem bedre" (s 37-38).

Blant salmene der, har han spesielt Salme 118 som sin favoritt, og han skriver i en betagende utlegning av den salmen i 1530: "Den er meg kjærere enn pavens, tyrkens, keiserens og hele verdens ære, gods og makt. Og jeg ville også meget nødig bytte denne salme bort for dem alle sammen" (s262). I denne salmen gjenfinner han alle de viktigste punktene i sin tro.

3. Nøkler til sunn bibeltolkning.

a. Tre nøkler til det sentrale

I følge Luther har vi altså 62 skrifter som skal være normative i kirken. Når denne avgrensingen er foretatt, begynner de virkelige store utfordringene. Bibelen inneholder mange spenninger i et stort mangfold. Det er ikke lett å se klart at de framhever samme budskap på en entydig måte. Luther så dette problemet like klart som oss. Han fant fram til et nøkkelknippe som låste budskapet opp på en god måte. Seks av hovednøklerne skal nå presenteres i tur og orden, og vi starter med de tre som hjelper oss til å fastholde det sentrale.

Luther understreker sterkt at Skriften er så klar at den tolker seg selv. Den som leser på en åpen og grundig måte, vil kunne finne at hovedbudskapet er klart formulert der. Man trenger likevel Åndens hjelp for å ta det til seg, ikke fordi det er uklart formulert i det ytre, men fordi mennesket er forblindet i sitt opprør mot Gud. Når et menneske leser i Skriften, er det Skriften selv som er det drivende subjektet, det er den som ved Åndens hjelp vil ta kommandoen og gi leseren tilbake de rette ordene for det rette innholdet.

Jesus i sentrum

Luther framhever at Jesusfortellingen er det sentrale, slik at alt som står skrevet, på en eller annen måte kan forbindes med den. *Det som forkynner Kristus* (Tysk: *Was Christum treibet*) blir et viktig prinsipp i bibeltolkningen. Bibelen har dermed et midtpunkt, for den er egentlig én stor fortelling. Selv om ikke alle tekstene i Bibelen handler om Kristus, kan alle på en eller annen måte forbindes med ham. I de apostoliske skriftene er alt viktig, vel og merke når man har fått forståelse for hvordan det henger sammen med dette sentrale.

Det er også mye i fra GT som blir viktig i lys av Kristus, for det finnes mange profetord om og modeller for hans betydning her. Disse tekstene i GT er ikke bare skrevet til jødene, men også til oss kristne, for at vi skal kunne se hvordan Gud styrer historiens gang fram mot den store oppfyllelsen.

Denne nøkkelen vil derfor ha oss til å se, ikke etter et prinsipp, men en person og hans betydning: På hvilken måte forutser teksten, forteller om, eller trekker konsekvensene av Jesu liv og verk?

Løftene i sentrum

Den neste nøkkelen framhever at budskapet om Jesus ikke først og fremst er kunnskap for tanken, men heller *løfteord for troen*. Bibelen er full av løfter fra Gud til mennesker i ulike situasjoner. De kunne tro på dem og leve i løftet og håpet. Jesu lidelse er forsonende fordi Gud har lovet at det er slik. Jesu oppstandelse åpner opp for det evige livet, fordi Jesus har lovet at det er slik. Vi kan tro at vi blir rettferdiggjort ved tro og nåde alene, fordi Skriftens ord holder det fram som et løfte til oss.

Også i dette lyset kan mange tekster i GT framtre som viktige. Jødene levde i en liknende situasjon som oss kristne. Også de måtte leve i tro på løftene. De levde før Jesu komme, og dermed i tro på det som skulle oppfylles. Vi lever etter Jesu død og oppstandelse, og dermed i tro på det som han har gitt oss. Men for oss alle var og er betydningen av troen på løfteordet helt sentral (Se tolkning av Luk 1,55 i *Magnificat* s251). Det er altså en viktig likhet i situasjon. Dermed trenger vi ikke lese tekster fra GT allegorisk for å kunne bruke dem. Vi kan ta dem på alvor i sin historiske og grammatiske betydning, for de er skrevet til mennesker som i likhet med oss levde i tillit til at Gud er trofast mot det han har lovet.

Denne vekten på løftene har en mørk forutsetning som er gjennomført gjennom hele Skriften: Mennesket er så fanget i synd at det ikke har noen mulighet for å fri seg fra dens herredømme ved egen kraft. Det er bare Gud som ved sin Ånd kan frigjøre det fra syndens slaveri. I skriftet *Mot Latomus* fra 1521 bruker han over 100 sider på å begrunne at synden stikker så dypt i oss, at også enhver god gjerning som vi gjør, er preget av synd. I skriftet *Om den trellbundne viljen* fra 1525 går han gjennom Romerbrevet og Johannesevangeliet på en poengtert måte over 40 sider og viser

hvordan dette slås fast gang på gang (se s308-348). Han finner at Paulusversene gjentar at "*alle* er fordervet, *hele verden* er skyldig, det finnes ikke *én* rettferdig. De smadrer alt som finnes, ikke bare i ett menneske eller i noen mennesker eller i en del av dem, men i hele verden, i alle - ikke én eneste unntatt - slik at lyden burde gjøre hele verden skrekkslagen, få den til å skjelve av frykt og stikke av med halen mellom beina" (s317). Dette understrekes ikke bare av Paulus, men "Skriften, som jeg har sagt, over alt forkynner... at alt som er uten Kristi ånd, blir plassert under Satan, ugudeligheten, villfarelse, mørke, synd, død og Guds vrede... disse vitnesbyrdene er utallige, ja, de utgjør hele Skriften" (s345). Vi er altså helt avhengige at Gud griper inn og frelser oss, og det er det løftene vil ha oss til å tro at han har gjort.

Denne nøkkelen vil derfor ikke ha oss til å se etter en person, som den forrige nøkkelen, men heller spørre: Inneholder denne teksten et løfte til meg fra Gud som jeg kan knytte både tro og håp til?

Katekismen i sentrum

For teologisk skolerte og interesserte personer, er det lett å bli fascinert av de vanskelige avsnittene i Bibelen, slik at man bruker mye tid og krefter på å tolke dem. Luther holder et oppgjør med slike tendenser i 1527 i sin *Fortale til profeten Sakarja*: "Nå vil enhver opptre som Tydemester. Den ene tar fatt på Daniel, den andre på Apokalypsen, og så videre; de velger enten det som er vanskeligst eller det som det er flest Allegorier i, så de riktig kan vise deres kunst - men de bryr seg ikke det minste om hva som er nyttig for den stakkars jevne mann... så kommer det arme folk hen og hører og måper med stor undring på slike herlige gjøglere. Og når året er omme, kan de verken Fader Vår, troen eller de ti Bud...."

De lærere, som virkelig forstår å undervise i Katekismen, det vil si: Fader Vår, de ti Bud og Trosbekjennelsen, dem skal man regne for de beste og nyttigste, ja mønstergyldige lærere... i den er hele Skriften samlet i en kort Begrep, og det er ingen del av Evangeliet, som man ikke kan finne der." (s 122 og 123).

Egentlig er dette tre ulike nøkler som låser opp for det viktigste innholdet i Bibelen. *Budene* er en kortfattet tekst i Bibelen som låser opp for det viktigste i kristen livsførsel. *Fadervåret* er en kortfattet tekst i Bibelen som låser opp for å forstå hva som er de viktigste behovene en kristen har. *Trosbekjennelsen* er formulert ut fra setninger som er spredt utover mange skrifter, og den låser opp for det viktigste sidene ved Gudstro, Kristustro og Åndstro. Til sammen danner disse teksten et mønster som passer godt til å framheve det som er viktigst i Skriftens ord.

b. Tre nøkler til å sortere

Evangelium og bud

Den største utfordringen når man skal tolke bibeltekster, er at de inneholder både løfter og bud om hverandre. Selv om Mosebøkene i GT er det klareste eksempelet på dette, er det lett å lese også NT slik at man i følge Luther "gjør Kristus til en Moses eller evangeliet til en Lov- eller Lærebok". I sin *Fortale til Det nye testamente* fra 1522 gir han derfor en bruksanvisning på hvordan man kan unngå det:

Han skriver at hele NT inneholder "kun ett Evangelium, ganske som det kun er ett nytt testamente og kun én tro og kun én Gud, som gir løfter. For Evangelium er et gresk ord, som betyr et godt budskap, en gledelig etterretning, gode nyheter, et jubelrop som man fryder seg ved i sang og tale". Evangeliet er "et gledelig budskap, et jubelrop, som ved Apostlene har lydt over hele verden..."

Men dette jubelrop og trøsterike budskap, denne nye evangeliske meddelelse fra Gud kalles også et nytt Testamente; for liksom når en mann som har beskikket sitt bo, dør, og etterlater seg et testamente, etter hvilket hans Gods skal deles mellom de deri angitte arvinger, slik har også Kristus før sin død bestemt og befalt, at et slikt Evangelium etter hans død skulle bekjentgjøres i hele verden. Dermed har han gitt alle, som tror det, hele sin eiendom,

- nemlig sitt *Liv*, som han overvant døden med,
- sin *Rettferdighet*, som han utslettet synden med,
- og sin *Salighet*, hvormed han har overvunnet den evige fordømmelse" (s127-128).

Når denne hovedsaken er utpekt, fortsetter Luther med å ta opp formaningene som også finnes. Her er det en stor forskjell i forhold til Moses "som trenger på i sine bøker, driver, truer, slår og straffer fryktelig, for han er en lovgiver og slavedriver".

I NT er det derimot slik "at Kristus ikke tvinger, men kjærlig lokker og sier: salige er de fattige osv. Og Apostlene bruker uttrykkene: Jeg formaner, jeg bønnfaller og jeg ber, slik at man hele tiden kan se, at evangeliet ikke er en Lovbok" (s130). Gode gjerninger springer nemlig naturlig ut av troen:

"Ja, hvor troen er, kan den ikke holde seg i ro, den gir seg til kjenne, bryter gjennom i gode gjerninger, slik at den troende

- bekjenner evangeliet,
- lærer folk derom,
- og våger livet sitt for det.

- Og med hele sin lære og all sin gjerning søker han å gavne og hjelpe sin neste... slik følger han Kristi eksempel...
- For der hvor kjærlighetens gjerninger ikke bryter fram,
- der er troen ikke rett,
- der sitter evangeliet ennå ikke fast,
- og der er Kristus ennå ikke rett forstått." (s130-131).

I *Fortalen til Romerbrevet*, utdyper han hvordan dette kan gå til:

"Å oppfylle loven, det er med lyst og kjærlighet å gjøre dens gjerning og leve etter Guds vilje: fromt, fritt og uten lovens tvang, som om det ikke fantes noen lov eller straff. Men denne lyst og umiddelbare kjærlighet inngir Helligånden i hjertet, som Paulus sier i 5. kap. Men bare i, med og ved troen på Jesus Kristus blir Helligånden oss gitt" (s137). "Troen alene gjør rettferdig og oppfyller loven; for den bringer oss Helligånden som Kristus har vunnet oss. Og Helligånden gjør hjertet glad og freidig, slik som loven krever det, og slik springer de gode gjerningene ut fra selve troen" (s138).

Dermed har vi fått hovednøkkelen til å forstå hvordan bud og formaninger hører sammen med rettferdiggjørelsen. Slik kan vi bli trøstet når vi leser løftene, og bli lokket til det gode liv når vi leser formaningene.

Det indre og det ytre mennesket

Luther er også opptatt av å se denne spenningen ut fra hvordan mennesket er i seg selv. Derfor er også *menneskesynet* en viktig hovednøkkel for ham. Han betoner at mennesket har to sider, og at Guds ord har ulik betydning for dem. Det er særlig i hovedskriftet: *Om den kristne frihet* fra 1520 at han utfolder det tydelig. Etter en innledning i to avsnitt, vier han de neste sytten avsnittene til å skrive om det indre menneskets behov, før han så i elleve avsnitt skriver om det ytre menneskets behov.

I en av åpningsformuleringene skriver han:

"Mennesket består nemlig av en dobbelt natur, en åndelig og en legemlig... Om dette sier apostelen i 2. Kor 4 (v.16): "Selv om vårt ytre menneske går til grunne, blir likevel det indre fornyet dag for dag." Denne forskjellen er det som gjør at de bibelske skriftene inneholder motstridende utsagn om ett og samme menneske. For det er jo nettopp disse to menneskene i det ene og samme menneske som ligger i strid med hverandre, i og med at det menneskekroppen begjærer, står Ånden imot, og det Ånden vil, går imot menneskekroppen, jfr Gal 5 (v17)" (avsnitt 2)

a. *Det indre mennesket* i oss trenger å høre følgende budskap fra Gud: "At du trenger Kristus, han som led og stod opp igjen for deg, for at du skulle tro på ham og ved denne troen bli et annet menneske, i det alle dine synder er tilgitt og du selv blir rettferdig på grunnlag av en fremmed fortjeneste, nemlig den som Kristus er alene om" (avsnitt 6).

Når det gjelder budene i Skriften, de som holder fram for oss hva vi plikter å gjøre, har de her den hensikt at de avslører hvem vi faktisk er, slik at vi innser at vi er syndere (avsnitt 8). "Da er dette mennesket i sannhet blitt ydmykt og tilintetgjort i egne øyne og finner i seg selv ingen ting som kan føre til rettferdighet og frelse" (avsnitt 9).

Dermed blir man åpen for å ta til seg Guds løfte om den frelse som gis bare av nåde, uten fortjeneste. Det er som når en brud forenes med sin brudgom - man får felles eiendom:

"Alt det Kristus har, kan en troende sjel derfor ta til seg og rose seg av, som var det dens eget. Og alt det som tilhører sjelen, det tar Kristus til seg som sitt eget... Sjelen er full av synd, død og fordømmelse. Men straks troen trer imellom, da faller synd, død og helvete på Kristus, mens nåde, liv og frelse blir sjelen til del. Som ektemann må nemlig Kristus ta imot som sitt eget det bruden har, og samtidig gi bruden del i alt det han selv eier" (avsnitt. 12).

Den kristne får også del i både Jesu kongsmakt og prestatjeneste (se avsnittene 14-16).

b. Nå er det dessverre et faktum at dette indre mennesket ikke kan framtre i oss i ren form før "på den ytterste dag, når de døde står opp. Så lenge vi lever her på jorden, gjør vi bare en begynnelse og visse framskritt med det som skal fullendes i det kommende liv" (avsnitt19). Vi lever i en menneskekropp som hele tiden gjør motstand mot Gud. Her er det gjerningene har sin plass. De "skjer ikke med tanke på at noe menneske dermed skal bli rettferdig for Gud... De får bare skje med tanke på at kroppen skal drives til lydig tjeneste og renses for sine onde lyster" (avsnitt 21). Dette perspektivet utfoldes så i avsnittene 22-25.

Fra avsnitt 26 av framhever Luther at det kristne livet også har en annen funksjon. Det er ufrakommelig at alle lever sammen med hverandre, man må omgås folk og ha samkvem med dem. Derfor gjør en kristen gode gjerninger også fordi

"man tjener og gagnar andre i alt man måtte foreta seg, og ikke har noe annet for øye enn det som er nødvendig og nyttig for ens neste" (avsnitt 26). Kristus selv levde på samme måte. (avsnitt 26 utfolder her Fil 2 på en fin måte). En kristen skal derfor tenke som så:

"Nåvel, uten hensyn til noen som helst fortjeneste har min Gud av ren og fri barmhjertighet i Kristus gitt meg uverdige og fordømmelige menneskekryp all rikdom på rettferdighet og frelse, så jeg ganske enkelt ikke trenger noe mer enn troen på at dette forholder seg slik. Hvorfor skulle så ikke jeg mot en slik far, som har overdyngnet meg med all denne umåtelige rikdommen sin, fritt, glad, med udelt hjerte og spontan iver gjøre alt det jeg måtte vite er velsett og kjærkomment i hans øyne? Derfor vil jeg gi meg som en Kristus til min neste, liksom Kristus bød seg fram for meg, og ikke gjøre noe annet her i livet enn det jeg måtte se er nødvendig, fordelaktig og velgjørende for min neste, etter som jeg ved troen har så rikelig nok av alt godt i Kristus" (avsnitt 27).

Hver enkelt skal altså "bli en Kristus for den andre" (avsnitt 27). Den kristne lever altså i Kristus i sitt indre menneske, og for sin neste i sitt ytre menneske: "Den kristne lever i Kristus ved troen, i sin neste ved kjærligheten. Ved troen rykkes han oppover til Gud, ved kjærligheten trekkes han igjen nedover til sin neste, men er og blir likevel alltid i Gud og hans kjærlighet" (avsnitt 30).

Dermed har Luther funnet en viktig nøkkel til å forene påbud og løfter i Skriften: *Løftene* skal gi frihet til det indre mennesket i oss. *Budene* skal både avsløre vår synd i det indre mennesket, og dessuten vise oss hva som er det gode liv som det ytre mennesket plikter å leve ut, selv om det ikke vil. Luther åpner dette skriftet med å sette denne innsikten opp i følgende berømte formel (avsnitt 1):

Et kristent menneske er en helt og holdent *fri herre* over alle ting og ikke underlagt noen.

Et kristent menneske er en tvers gjennom *pliktskyldig trell* under alle ting og underlagt enhver".

Dermed gir denne nøkkelen oss innsikt i hvordan vi kan spørre etter ulike virkninger i oss av det som står skrevet: Inneholder denne teksten noe som *mitt indre menneske* trenger å høre, enten fordi det avslører synd hos meg eller gir løfte om Guds kjærlighet til meg? Inneholder denne teksten noe som *mitt ytre menneske* trenger å

høre, enten som oppmuntring til å leve mer hellig selv eller til å tjene min neste på en god måte?

Hverdagsliv og offentlig oppdrag

Kristne har alltid strevd med å finne ut av hvordan man skal kunne leve etter Jesu radikale formaning i Bergprekenen om å vende det andre kinnet til når man lider urett, ja, til og med å elske sine fiender (Matt 5,38-48). På Luthers tid var det vanlig å si at dette var påbud som gjaldt geistlige som ville leve et ekstra fromt liv, slik at det ikke gjaldt vanlige folk. Men Luther kunne ikke finne noe signal i teksten om at den skulle begrenses til bare noen få kristne, derfor måtte den gjelde alle. På den annen side kan man ikke styre et samfunn etter slike regler, da ville ondskapen få frie tøyler og skape kaos. Luther fant sin løsning ved å sondre mellom det som kristne skal leve etter i hverdagslivet, og det som de skal utføre når de er i offentlig tjeneste.

I skriftet *Om den verdslige øvrighet* fra 1523 setter han opp motsetningen mellom det Paulus og Peter sier om øvrigheten som bærer sverdets makt (Rom 13,1-6 og 1 Pet 2,13-14) og det Jesus sier om fiendekjærlighet. Han avviser den vanlige tolkningen og sier: "Derfor må vi tolke det hele annerledes, så Kristi ord blir stående med samme gyldighet for alle og enhver" (s169). Løsningen hans er som følger:

"Under den ene synsvinkelen ser du på deg og ditt, under den andre på din neste og det som tilkommer ham. Når det gjelder deg og ditt, retter du deg etter evangeliet og tåler for egen del urett som en sann kristen. Når det gjelder den andre og hans sak, retter du deg etter kjærligheten og tåler ingen urett på vegne av din neste" (s175-176). "Sverdet skal ingen kristen anvende eller tilkalle for seg selv og sin sak, men for en annen kan og skal han anvende og tilkalle det for å holde ondskapen i tømme og verne om rettferd" (s181).

Dette handler om å leve slik Jesus også påbyr: "Gi keiseren det som tilhører keiseren, og Gud det som tilhører Gud" (Matt 22,21). På denne måten blir alle Jesu påbud gyldige for alle: Når man utfører sitt oppdrag på vegne av fellesskapet, håndhever man retten, om nødvendig med makt. Når man går hjem fra sitt arbeid og lever som privatperson, er man villig til å gi sin fiende kappen dersom han tar skjorten.

(Les mer om Luthers toregimentslære i det fjerde heftet: *Ni livsnøkler*.)

4. Hvordan kan Skriften være norm?

a: Norm for vanlige folk

Når det gjelder rettspleien i Norge, overlater vi den tillitsfullt til erfarne jurister som kjenner lovverket på en inngående måte. De leder an i nødvendige rettssaker, for de kjenner *normgrunnlaget* godt. I kirken er det annerledes. Her skal ikke normen overlates til teologiske spesialister. Her er hver eneste kristen kalt til å kjenne Skriften på en tilstrekkelig god måte. Den skal ikke bare være norm ved lovbrudd, men den skal kaste lys over hele det livet vi lever, også på den måten at vi tar til oss budskapet om rettferdiggjørelsen som en Guds gave, slik at vi tror det, og tar det til oss personlig.

Luther stod ovenfor en svært viktig oppgave for 500 år siden. På hans tid var Skriften ukjent til og med for mange prester. De lærte seg hva kloke forgjengere hadde lært om ulike skriftord, men leste ikke tekstene selv. Dette kunne Luther ordne opp i ved å forelese for studentene ut fra Skriftens ordlyd, og reformere universitetene slik at Bibelen ble den viktigste læreboka. Men hva med vanlige folk, hvordan kunne Skriften bli en levende bok for dem?

Det målrettede arbeidet som Luther gjennomførte for å gjøre det mulig, har mange utfordringer til oss i dag også. Han fikk hjelp av den nye *boktrykkerkunsten*, som gjorde det mulig for ham å nå de lesekyndige på kort tid over hele Tyskland og i mange andre land. Dette redskapet utnyttet han til fulle med mange ulike tiltak. Når han i tillegg holdt utallige prekener i Wittenberg og også reiste rundt og preket i de kirkene der han kom til, kunne folk oppleve ham både "live" og i skriftlig form.

På mange måter ble det oppholdet han hadde på borgen *Wartburg* fra mai 1521 til februar 1522 et vendepunkt. Nå hadde han forsvart seg på riksdagen i Worms, og var enda sikrere på at det var viktig for ham å fortsette reformasjonen. Han var blitt "bortført" og plassert som den anonyme "junker Jørg" på et hemmelig sted der han var skjermet for folk. Nå hadde han ikke de vanlige pliktene med å forberede og

gjennomføre undervisning, og derfor kunne han ta fatt på andre oppgaver. I tillegg til at han skrev bidrag til den løpende debatten, prioriterte han nå følgende:

- a. Han avsluttet noen skrifter med oppbyggelig tolkning av Bibeltekster, nemlig kommentarer til *Salmenes bok*, særlig utførlig til salme 22, og til Marias lovsang, *Magnificat*. Dermed kunne folk få lese oppbyggelige skrifter. Han skrev konsekvent på folkespråket til alle, for latin var det bare de lærde som kunne.
- b. Han begynte arbeidet med å skrive en mønsterpreken til hver eneste søndag i kirkeåret. Boken ble kalt *Wartburg-postillen*, og inneholdt prekener for advents- og juletiden. Den skulle inspirere prester til å tale til folket om bibeltekstene på en måte som gjorde at de tok budskapet til seg. Prestene kunne også lese opp prekenene ordrett dersom de var usikre for egen del. I 1525 utkom fastepostillen, og i 1527 hadde elever og tilhørere bearbeidet prekener han hadde holdt, slik at hele kirkeåret ble dekket. Den samlede postillen ble brukt som inspirasjonsbok for predikanter i flere hundreår etterpå! Her i Norge kom den ut i fullstendig utgave i to bind senest i 1888, og i forkortet versjon i ett bind senest i 1968. I alle prekener går Luther fram på samme vis: Han gir en *tekstutlegging* fra først til sist, for det er tekstens budskap som skal føres inn i tilhørerens liv.
- c. Han skrev *Om Misbruket av messen* for å legge føringen for hvordan en ny gudstjenesteform kunne utarbeides. Her gjorde han forkynnelsen av Ordet til hjørnesteinen i gudstjenesten ved siden av nattverdfeiringen. Han fulgte det opp i skriftet "*Om gudstjenestens ordning*" i 1523 der han skrev at "hvor Guds ord ikke blir preket, er det bedre, at man verken synger eller leser eller kommer sammen". Tre år etter utarbeidet han ordning for den Tyske messen, og den ble straks tatt i bruk.
- d. Luther fornyet også salmesangen i gudstjenesten og i hjemmene. Han var selv svært musikalsk, og mente at sangen har lettere for å nå inn til hjertet hos mennesker enn det prekenen har. Han begynte å skrive salmer i 1523, og skrev da til en venn:

"Jeg har en plan... om å skape salmer for folket på morsmålet, det vil si åndelige sanger, så Guds ord blir holdt i hevd hos folk også med sang". Året etter kom den første salmeboka ut, og han skrev selv 34 av sangene der. Han skrev gjendiktinger av salmer i *Salmenes bok*, han skrev *kirkeårssalmer* og han skrev *kateketiske salmer*, med kortfattet innhold av bibelske sannheter. Disse salmene gjør bibelstoffet levende slik at det blir rakt til oss personlig. I den siste salmeboka her i Norge fra 2013 er fremdeles 11 av hans tekster og 8 av hans melodier med.

e. Han tok opp igjen studiene av *gresk og hebraisk språk* som han tidligere hadde begynt med, men nå kunne ta seg bedre tid til det.

f. Dermed var han på slutten av oppholdet i stand til å starte med det som skulle bli hans livs hovedverk: *Bibeloversettelsen*. I løpet av de siste tre månedene på Wartburg hadde han klar en *oversettelse av Det nye testamente*. Der var det viktig for ham "å lytte til hvordan vanlige folk snakker", for slik skulle de også få Skriftens ord som Guds tiltale midt i hverdagen. NT ble utgitt i september 1522, det ble en umiddelbar salgssuksess, og det ble revidert i 1529.

g. Han gikk deretter straks i gang med å oversette *Det gamle testamente*, nå i tett samarbeide med gode kolleger. Det ble utgitt i flere etapper, første del kom allerede i 1523, og året etter var tre fjerdedeler oversatt og utgitt. Men så tok det 10 år med resten, blant annet fordi profetene hadde så mange språklige utfordringer. Den fullstendige utgaven kom i 1534, den ble kalt *Lutherbibelen*, og den hadde en enorm virkning for tysk fromhet og språkutvikling i flere århundrer etterpå.

h. Det var ikke nok å oversette Bibelen, folk måtte også ledes til å lese den på en klok måte. Derfor utarbeidet han *Fortaler* til begge testamentene og til hvert av de enkelte skriftene. Disse fortalene ble også revidert til ulike utgivelser.

i. Alt dette forutsatte at folk kunne lese, eller kjente noen som kunne lese for dem. Men på den tiden var det under 5% som kunne lese, og de tilhørte for det meste det øvre borgerskapet. Derfor engasjerte Luther seg sterkt i fornyelse av skolevesenet. Han hadde klare meninger om hva som burde forandres på høyere nivå for studenter, men her er det viktigst å se på hva han fikk fyrstene til å sette i gang for folk flest.

Allerede i 1520 skrev han *Til den kristne adel* og anbefalte dem å gjennomføre en universitetsreform, og samtidig gjennomføre grunnleggende utdanning for folk flest:

"Ville det ikke være et rimelig krav at enhver kristen som har fylt ni eller ti år, skulle kjenne hele det hellige evangelium, som han både har navnet og livet fra? En spinnerske eller en syerske lærer jo håndverket fra seg til sin datter i tidlig alder. Men i dag kjenner ikke engang de store og lærde prelatene, ja, ikke engang biskopene selv, evangeliet" (s71).

Fire år senere skrev han igjen til øvrigheten, og nå er denne saken så viktig at han vier den et selvstendig skrift: *Til rådsherrene i alle Tysklands byer om at de skal opprette og underholde kristelige skoler*. Nå hadde reformasjonen gjort ende på alle slags gaver til avlat, messer, valfarter og helgenfester, slik at man kunne disponere pengene annerledes, og da anbefaler Luther: "gi en del av dette til skoler som kan gi de stakkars barna oppdragelse. Det er inderlig vel anvendte penger" (s38). Han anbefaler skolegang med mange ulike fag, både språk, historie, musikk og matematikk. Han vet godt at foreldrene trenger barnas hjelp i husholdet, så han er realistisk:

"Etter min mening skulle man la guttene gå en time eller to om dagen på en slik skole og så bruke resten av tiden til å arbeide i huset... Likedan kan en pike ha tid til å gå på skolen en time hver dag og enda utføre sitt arbeid i huset bra. Hun sover, danser og leker da bort mer tid!... Men de aller beste blant de unge... de skal få flere timer og gå lengre tid på skolen. Eller man kan la dem ofre seg helt for dette" (s 51-52).

Dermed er et realistisk skoleprogram blitt anbefalt, og det skulle gi folk flest de kunnskapene de trengte både til å bli gode borgere i samfunnet og gode kristne som kunne lese og forstå Skriften på egen hånd.

j. Luther erfarte på en visitasreise i 1529 at det ikke var nok å satse på skolene, for mange foreldre så enda ikke syn for å sende ungene dit. Han måtte også satse på hjemmene. Derfor tok han opp en tanke han hadde lansert alt i 1526, slik at han i i 1529 utarbeidet sin *Lille katekisme*. Den skulle gi husfaren et enkelt og pedagogisk redskap i hendene, slik at alle han hadde ansvar for i det minste lærte fire søyler i kristen tro: *Budene, trosbekjennelsen, Fadervåret og sakramentene*. Dette utgjorde selve essensen av Skriftens budskap. Når det ble lært utenat slik at det satt i minnet, var det lagt et viktig grunnlag for kristen tro. Katekismen ble en stor suksess, og den kom i over 60 utgaver bare i hans levetid. Den blir fremdels trykket opp, også her i Norge, sist i den nye salmeboka fra 2013.

Den siste brikken er dermed falt på plass. Luther la til rette for at teorien med å ha Skriften som norm kunne virkeliggjøres i praktisk liv for folk flest.

b. Norm for bibeltolkere

Luther anbefalte at de mest motiverte elevene skulle få anledning til å videreutdanne seg for eksempel til prester og lærere i kirken. Da fikk de ansvar for mer enn å *følge* Skriftens ord, nemlig også å ha ansvar for at det ble *tolket* på en ansvarlig måte. Det var viktig å lære seg til å tolke både historisk og grammatisk. Da måtte man arbeide samvittighetsfullt og nøyaktig slik at man unngikk de verste fallgruvene. I skriftet *Mot Latomus* fra 1521, har han mange gode råd å gi. For det første skal man verdsette Skriften høyt som Guds ord:

Vi kan lese ordet med tillit for "Gud kan ikke lyve eller fornekte seg selv, for ordet er hans, ikke vårt... På ordets vegne kan vi dø sikre på at det er den rene sannhet... Skriften er felles for alle og åpen nok i det som er nødvendig for frelse... Enhver kan søke sin lodd i Guds ord som både er uuttømmelig og felles for alle" (s 62.86).

Luther hevder at motstanderne hans mangler "nøyaktighet eller presisjon" når de tolker, det er derfor det går så galt (s13). De "kaster fram menneskeord og dekker over Guds ord" (s 23). De unnskylder seg med at deres tolkning er mulig å gjennomføre, men det er ikke godt nok for Luther. Det er ikke nok å "hevde at det *kan* forstås slik,

men at det *må* forstås slik. Det spørres ikke etter hva vilkårlig tolketøys er i stand til, men hva en respektfull fortolkning må frambringe" (s38).

Den *største feilen* man kan gjøre, er å hevde at ord og uttrykk må tolkes *billedlig* når det ikke er nødvendig. For den som stadig lar være å ta tekstens ordlyd på alvor, men hevder at den uttrykker seg billedlig om noe annet, står i fare for å la Skriften si det som man selv ønsker at den skal si. Billedlige tolkninger skal man bare ty til dersom a) det som står er absurd slik det står, eller b) dersom tekstsammenhengen krever det. Ikke ellers (se s39-40.73). Hvis ikke dette respekteres, overlates tekstene til så mange tolkningsmuligheter at det bli umulig "å finne stabil sannhet i disse tumultuariske turbulenser" (s51).

En annen grunnfeil feil består i å trekke *sammenligninger* mellom tekster som bare ligner hverandre, uten at man tar seg bryet med å undersøke om de virkelig omtaler samme sak. Det er også en utbredt grunnfeil å *forutsette det som skal bevises* (s58-59), for da bekrefter man bare sine egne antakelser. Det er også utbredt blant motstanderne å trekke fram *kirkefedrenes* tolkning som avgjørende argument, men det hjelper lite, for også disse kan ha tatt feil. Luther spør ironisk om også alt de skrev skal regnes som hellig skrift? (s64). Til og med Augustin, som han har stor respekt for, må finne seg i å ha autoritet bare når han tolker teksten på en veloverveid måte (s74).

Luther viser gang på gang at han behersker teorien om språklige uttryksmåter i retorikken på en suveren måte, at han behersker detaljer i grammatisk setningsoppbygning, og kjenner til hvilke ulike betydninger enkeltord kan ha på grunnspråkene. Ingen bibeltolker kan lære for mye om dette. I dag kunne vi ønske at han også fokuserte mer på kjennskap til sosial-historiske og kulturelle forhold fra den tiden tekstene ble skrevet, for der har vi lært mye siden hans tid.

Siden Skriften er Guds ord, er tolkningen av den et arbeid som vi må ta på ramme alvor, ellers risikerer vi å komme til "standpunkt, påstander og påfunn som er ugudelige og profanerer Guds ord" (s 16). Dette viktige arbeidet har i prinsippet alle rett til å delta i, men i praksis er det ikke mulig for de fleste å avsette nok tid til det.

B. Skriften i vår tid

1. Skriften som norm i dag

Nå har det gått 500 år siden Luther stod fram med sin konsekvente insistering på at Skriften er Guds ord til oss. Den som hevder det samme i dag, er ikke lenger i takt med tidens tanker, men må tvert om kjempe i motvind. For omtrent 200 år siden ble det nemlig et ideal for forskere å lese Bibelen som en vanlig bok uten tanke på at den skulle være Guds ord. Tross betydelig motstand i starten, vant tankegangen mer og mer fram. Nå arbeider ofte forskere ut fra en helt nøytral forutsetning som er blitt alminnelig ved de fleste universiteter i den vestlige verden. Bibelen er skrevet av mennesker, og den som studerer nøye måten de har gjort det på, oppdager så store ulikheter mellom dem, at det blir vanskelig å tro at Bibelen samtidig kan være Guds ord til oss. Dermed er det som for Luther var en selvsagt sak, blitt svært vanskelig å se for seg at kan være sant. Det gir derfor liten mening i å utdype Luthers hovedanliggende, dersom vi ikke kan godtgjøre at hans hovedsyn på Skriften lar seg opprettholde med full integritet også i dag.

Kan menneskeord være Guds ord?

Det ene hovedproblemet gjelder *historisk kunnskap om Bibelen*. Vi har i dag fått øynene opp for at Bibelen består av skrifter som er blitt til i ulike tider og er forfattet av ulike personer som tenker på ulikt vis om mange ting. Vi tror vi har fått øye på mange tradisjonsmiljøer bak det som står i Det gamle testamente, og at de har ulik vektlegging og profil. På tilsvarende vis skiller vi nå tydelig mellom synoptisk, johanneisk, paulinsk og petrinsk teologi i Det nye testamente. Vi ser også tydelige ulikheter mellom de tre synoptiske evangeliene (Markus, Matteus og Lukas) når vi

sammenligner i detalj hvordan de samsvarer med og avviker fra hverandre. Da er det fristende å tolke ulikhetene som motsetninger, og forfatterne som markedsførere av de hovedanliggender som deres kirkegruppe stod for. Ut fra et slikt helhetssyn blir det umulig å tale om Det nye testamente som Guds forpliktende ord til oss. Skriftene er ikke noe mer enn tidlige vitnesbyrd fra kloke mennesker om hvordan troen på Jesus kunne forme livet deres. De kan fortsatt inspirere oss, men ikke være norm for oss.

Det kan likevel gis gode grunner for at vi også i dag kan tenke på liknende måte som Luther. Det er fullt mulig å arbeide historisk med tekstene og fortsatt tro at Guds ord møter oss der. Det finnes mange forskere rundt om i verden som klarer å kombinere dette fremdeles. La meg gi fem argumenter for at vi kan gjøre det med god samvittighet. Siden dette skal gjøres så kortfattet som mulig, er det ikke til å komme forbi at framstillingen blir mer krevende i det som følger.

a. For det første har *moderne forskere ikke lyktes med å ble enige* om hvordan de gruppene som står bak de ulike skriftene har blitt til og samhandlet med hverandre. Mange teorier har blitt lansert, men etter noen årtier er de blitt forlatt, en etter en. I ettertid innså man nemlig at argumentene var mer preget av sin tids filosofiske moter enn av innsikt i forholdene for 2000 år siden. Det som i sin tid ble framført med vitenskapelige argumenter, viste seg å være gjetninger preget av forskernes egne meninger. Kritikerne har derfor et stort problem: De klarer ikke å finne fram til en alternativ framstilling av tilblivelsen av Skriften som gjør at de kan bli enige seg i mellom.

Det er lett forståelig at det går slik: Man bruker ulike metoder og teorier for å søke etter den historien som måtte ligge *forut for* nedskriften: Hvilke tradisjoner har forfatterne brukt? Hvordan har de redigert stoffet? Hvilke kirkelige interesser var de drevet av? Ingen ting av dette har vi sikre opplysninger om, så derfor må alt bli mer eller mindre velbegrunnede gjetninger.

Men teksten som er skrevet, den foreligger for oss. Den kan vi undersøke vitenskapelig med en helt annen trygghet. Vi kan undersøke retorikken i teksten, hvordan den selv framstiller saken. Vi kan sammenligne den med det vi vet om historiske forhold på den tiden, og om de religiøse tankebaner som forelå, altså tidshistoriske forhold på ulikt vis. Når vi tar utgangspunkt i det som faktisk står

skrevet, og lar det belyses av samtidens forhold, står vi på mye sikrere grunn i tolkningen. Da arbeider vi hele tiden med det som vi faktisk kan vite noe om og som andre kan kontrollere at vi bruker på en klok måte. Også nå vil uenigheter oppstå, men de vil svært sjelden angå den grunnleggende forståelsen.

b. For det andre er det *sjelden nødvendig å bedømme ulikheter som motsetninger*. De kan like gjerne anses for å være ulike vektlegginger av et felles budskap. I stedet for å spille dem ut mot hverandre, kan man se dem som uttrykk for at det samme budskapet finner ulik form i ulike sammenhenger.

c. For det *tredje* kan man tenke som Luther, at *ingen kan forvente at Bibelen er en fullkommen bok* siden Gud har brukt mennesker til å skrive den. Han så selv klart at det var mange spenninger, feil og mangler, men det bekymret ham lite. Han mente at det sikkert finnes en forklaring, selv om vi ikke ser den ennå. Den menneskelige kommunikasjon blir aldri fullkommen. Det er på samme måte med Skriften som med Jesus Kristus selv: Guds sønn ble inkarnert i et menneske som både ble fornedt og henrettet. Da var det ikke lett å se at han var Guds sønn. Guds ord er blitt formidlet gjennom ei bok som er langt fra fullkommen. Luther kan si at Bibelen framtrer som en makk i forhold til andre bøker. Likevel er evangeliets innhold klart og sikkert. Dersom Gud valgte å gjøre det på en slik måte, er det nok hans minste kunst å sørge for at det han har på hjertet, kommer fram med tilstrekkelig klarhet gjennom menneskers ufullkomne forfatterskap. Det er et faktum at Gud valgte å komme til oss skjult i svakhet, og da er det vel ikke overraskende om også Guds ord kan komme til oss skjult i svakhet?

d. Vi kan også begrunne dette synet ut fra en historisk innsikt i *hvordan Det nye testamente ble til*. Jeg anser den følgende forklaringen som den mest nærliggende:

Jesu disipler hadde gjennom noen år opplevd på nært hold at Jesus var Guds sønn som levde blant dem som menneske og oppfylte profetiene fra Det gamle testamente. Det var mye de ikke forstod mens de vandret sammen med ham, men etter at han døde og stod opp, fikk de 40 dager sammen med ham der Jesus kunne

undervise dem om betydningen av det han hadde sagt og gjort. Det må ha gjort stort inntrykk på dem at de møtte Jesus levende, i en ny form for kroppslighet, etter at han beviselig hadde vært død. Da måtte han være Guds sønn! Det er ingen grunn til å tro noe annet enn at de derfor la stor vekt på å videreføre Jesu lære og fortellingene om ham på en så troverdig måte som mulig. De visste at de hadde fått nærkontakt med et budskap fra Gud. I begynnelsen skjedde dette hovedsakelig gjennom muntlig forkynnelse.

Ettersom årene gikk, døde mange av dem og andre øyenvitner. Da var det ikke nok å satse på at budskapet bare skulle fortelles muntlig videre, det ble også nærliggende å skrive det ned. Disippelen *Johannes* kunne skrive at han har gjort et utvalg "for at dere skal tro at Jesus er Messias, Guds Sønn, og for at dere ved troen skal ha liv i hans navn" (Joh 20,31). *Lukas* var ikke øyenvitne selv, men han oppsøkte øyenvitnene og satte seg nøye inn i tradisjonene, og skrev til Teofilos "så du kan vite at det er pålitelig, det du har fått opplæring i" (Luk 1,1-4).

Paulus opplevde også et sterkt møte med den oppstandne Kristus i et syn utenfor Damaskus (Apg 9,1-9). Det fikk ham til radikalt å gjennomtenke sin teologi på nytt, og han trakk seg tilbake til Arabia og Damaskus i tre år (Gal 1,17-18). Da han kom i tjeneste igjen, var han ikke lenger den kompromissløse forfølgeren av de kristne, men han viet i stedet livet til å forkynne Kristus på lange misjonsreiser. Som ledd i denne misjonsvirksomheten skrev han de brevene vi har i NT som en del av den forkynnende kontakten med dem.

Dermed ser vi at det var møter med den oppstandne Kristus som satte alt på plass for de første kristne, og det var derfor om å gjøre for dem å formidle hans budskap videre til etterslekten på en så troverdig måte som mulig. De formidlet altså Guds handling og Guds tale gjennom Jesus. Det gjorde de nok så pålitelig som det var mulig for dem å få til. Det var altså ikke slik at de følte seg fri til å omforme tradisjonen til å tjene egne formål. Det var heller slik at de følte seg forpliktet på å videreføre Guds eget budskap til andre så pålitelig som mulig.

e. I tillegg får vi hentydninger til at *Den hellige ånd har veiledet dem* mens de skrev. Paulus skriver i 2 Tim 3,16 at "hver bok i Skriften er innblåst av Gud" mens Jesus selv sier at Ånden "skal minne dere om alt det jeg har sagt dere" (Joh 14,26). Denne guddommelige påvirkningen kan neppe ha skjedd i form av diktat, og det er ikke mulig å formulere noen lære om hvordan personene og sakene er blitt inspirert helt konkret. Men det faktum at det har skjedd en guddommelig inspirasjon er viktig, for det kan gjøre oss trygge på at Skriftens ord er blitt slik at den kan være en god norm i kirken for lære og liv.

Dersom vi ser disse fem punktene sammen, skulle de peke mot at det fortsatt er historisk forsvarlig å anse Skriften som Guds forpliktende tale til oss. Dermed kan den ene av Luthers forutsetninger opprettholdes, men saken er ikke avgjort med dette.

Kan ord i ei bok tolkes uten fordommer?

Det andre hovedproblemet gjelder *arbeidet med å tolke Bibelen*. Dagens filosofi understreker nemlig sterkt det faktum at *ingen kan lese seg forutsetningsløst inn på et budskap*. Selv den som anser Skriften som Guds ord, kan aldri bli sikker på at han eller hun tolker den på rett måte, fordi ens egne fordommer alltid vil prege tolkningen. Hva hjelper det da om Skriften er Guds ord til oss, dersom ingen av oss er i stand til å forstå den rent og klart slik som Gud har ment at den skal forstås? Vi har alle våre interesser som vi styres av, og da går det ofte slik at vi kan lese Bibelen på en måte som gjør at den begrunner akkurat det som vi selv ønsker at den skal begrunne.

Det finnes en måte å håndtere dette problemet på. Vi kan fortsette å anse Bibelen som Guds ord til oss, dersom vi oppfyller et viktig krav som en av de mest kjente filosofene i vår tid skrev om i ei berømt bok: *Sannhet og Metode* i 1960 (Tysk: *Wahrheit und Methode*). Den har blitt stående som et standardverk i filosofien når det gjelder tolkningskunst, det som vi kaller *hermeneutikk*. Den er skrevet av filosofen *Gadamer*. Han gir ingen detaljert metode for å tolke tekster, men han diskuterer hva som skjer når vi tolker dem. Han hevder at det finnes noen verk i enhver kultur og

religion som framstår med en egen autoritet. Bibelen er en av dem. Disse hevder at de står for en sannhet om livet som alle bør rette seg etter. De framstår som "*klassiske*" eller "*eminente*", fordi de setter ord på viktige livsforhold på en uovertruffen måte. Ingen av oss forstår slike tekster umiddelbart. Alle må vi tolke dem ut fra vår tankeverden. Hva er det da som skjer? Det som skjer er at vi møter slike tekster med en forventning om at de taler så sant om livet at vi ønsker å innrette livet vårt i lys av det de sier. Men før vi kan gjøre det, har vi et dobbelt arbeid å utføre:

På den ene siden har teksten sin «*horisont*» som den ble skrevet inn i. Den bruker språk og forutsetter tankeganger fra en helt annen tid enn vår. Derfor har vi en stor utfordring i å lære denne gamle horisonten å kjenne så godt som mulig. Vi må lære så mye vi kan om både språket, kulturen og tankegangen.

På den andre siden har vi vår egen horisont som vi forstår alt i lys av. Vi har våre «*fordommer*», det vil si foreløpige antakelser om hva tekstene vil si oss. Men det er ikke sikkert at de er helt sakssvarende. Derfor må vi hele tiden sette disse fordommene på spill, slik at vi er villige til å erkjenne at noen av dem er så skjeve at de hindrer en god forståelse. Vi er forpliktet til å være selvkritiske når vi leser.

Når det gjelder kirkens lesning av Bibelen, er vi så heldige at vi kan dra nytte av den «*tolkningshistorien*» vi hører til i. Kirkens folk har hele tiden tolket Bibeltekstene med omhu, og de har overlevert mange læreformuleringer og mye kunnskap til oss, som kan hjelpe oss til lettere å tenke på linje med Bibelordet. De har neppe tatt feil hele tiden, men kanskje har de ikke vært helt på høyden i alle spørsmål?

Målet er å oppnå «*horisontsammensmelting*», det vil si at vi forstår Bibelordet på en måte som *både* gjør rett overfor de tankeganger som preger den *og* de tankeganger som preger oss. Dette kalles «*primær forståelse*». Da kan vi ta budskapet til oss og leve i lys av det.

Men det er ikke sikkert at vi kan komme så langt. Det kan hende vi føler at budskapet støter an mot noe vi holder for å være så viktig at vi ikke kan oppgi det. Da må vi nøye oss med det som kan kalles en «*sekundær forståelse*» av teksten. Vi har anstrengt oss for å forstå den så langt vi kan, men vi kan ikke la den bli gyldig norm

for oss. Men kanskje vi kan forstå den på en måte som gjør at noen sider ved den likevel kan utfordre oss?

Det er altså filosofisk forsvarlig å ha en klassisk tekst som norm for livet også i dagens kulturklima. Men det forutsetter at vi gjør et dobbelt arbeid på skikkelig vis: Vi må både sette oss så grundig som mulig inn i kulturen på den tiden teksten ble skrevet, og vi må så ærlig som mulig være villig til å avsløre våre egne fordommer når vi leser. Det sier seg selv at det er umulig å oppnå en 100% horisontsammen-smeltning. Men det er nok mulig å oppnå dette i så stor grad at samsvaret blir godt nok. Selv om det gjenstår en åpning for at mye kan nyanseres, er det mulig å ta til seg hovedsaken med tilstrekkelig klarhet. Det er mange enkelttolkninger hos Luther som vi vil korrigere med dagens viten, men hovedsaken i hans utlegninger kan vi fremdeles slutte oss til.

Luther var selv klar over denne problematikken, for han sa i sitatet fra Worms ovenfor: "Hvis jeg ikke blir beseiret ved Skriftens vitnesbyrd eller ved åpenbare fornuftsargumenter – så forblir jeg beseiret ved de skriftsteder jeg har anført, og min samvittighet forblir fanget i Guds Ord". Han var altså villig til å sette sine fordommer på spill, men han kunne ikke endre standpunkt før han møtte så fornuftig motstand at han innså at det fantes bedre tolkninger enn dem han stod for.

For å oppsummere: Vi har altså god støtte også i vår moderne tid til å la oss forplikte av Skriften som norm for lære og liv, så sant vi er åpne for å endre mening dersom andre tolkninger skulle vise seg å være mer overbevisende begrunnet.

2. Tolkingsutfordringer i dag

Det er langt fra alle problemene i Skriften som lar seg løse ved de hovednøkklene som Luther har funnet fram til. Innholdet er altfor mangfoldig til det. Men hovednøkklene gir så god forståelse av det meste, at man kan leve med uavklarte utfordringer i det vesle som gjenstår. Likevel kan det være grunn til å ta opp de fire viktigste av dem.

a. Hva med det som vi ikke forstår?

Det finnes to hovedmåter å håndtere det vi ikke forstår i Skriften på:

1. Det mest utfordrende er når vi leser påstander der som vi ikke kan anerkjenne som fornuftige eller gode. Da er det fristende å *avvise* det som står, og heller holde oss til det vi synes er fornuftig. Her er Luther tindrende klar: Når filosofisk tankegang støter mot det som står i Bibelen, er det Bibelen som skal tas på alvor uansett hvor mye kritikk den møter.

I disputasen *Ordet vart kjøpt* fra 1539, for eksempel, innleder Luther med å si at "årsaka til denne disputasen er dette: At Gud ikkje skal bli forstått ut frå fornuft og logiske slutningar, men snarare ut frå Guds ord og trua" (s275). Han imøtegår 32 argument som kritiserer troen på Guds inkarnasjon, og i hele 20 av dem kommer kritikken av fornuftens logikk tydelig til orde.

I utgangpunktet ser Luther på filosofiens logikk som en svært nyttig tjener, når den respekterer sitt avgrensede virkefelt. Hans måte å argumentere på viser at han behersker logikkens regler på en suveren måte. Likevel skriver han: "Dialektikken er ikkje husfrue, men ei tenestejente og slave. Ho har den vakraste tenesta av alle, nemlig å lære kunsten å definere og klassifisere. Dette gjer ho i teologien og, men dersom dialektikken må vika, så må denne tenestejenta også vika " (argument 20). Grunnen til det er at det heiter "eg trur på Gud", ikkje "eg forstår Gud"" (argument 15). "Desse tinga kan ei tru, men dei vil aldri bli forstått av menneskelig visdom" (argument 19). De fleste vranglærere bruker fornuften til å lære annerledes enn det Skriften sier

(argument 25). Luther kan være så krass at han slår tilbake: "Då granskar vi Skriftene grundigare og betre... Vi foraktar desse tomme meiningane... for slikt kjem djvelen alltid opp med" (argument 30).

I vår tid er det særlig læren om fortapelsen som utsettes for kritikk og avvisning. Våger vi å ta det på alvor som det står, selv om det er vanskelig å akseptere at dette kan forenes med tanken på Guds kjærlighet til alle mennesker? Det er så fristende å se bort fra det som ikke passer med våre egne tanker om Gud. Hvem har mot til å la det vanskelige bli stående slik det står?

2. Den andre strategien kan være mer fristende å velge for den som vil holde fast på Skriften som norm. Når man kommer til utsagn som man reagerer mot, kan man velge å *omtolke* dem.

Et av de mest berømte skriftene til Luther, er hans tilsvarende til Erasmus av Rotterdam fra 1525: *Om den trellbundne viljen*. Han går i rette med sin berømte samtidige teolog fordi han mener at Erasmus har altfor lett for å finne akseptable forklaringer på ord og uttrykk som virker anstøtelige. Det kan Erasmus løse ved å tolke uttrykkene i *overført* mening, som *billedspråk*, slik at de passer til gjengs teologi. De drøfter f.eks. uttrykket i 2 Mos 9,12: "Herren forherdet Faraos hjerte".

Her mener Erasmus at uttrykket ikke skal forstås bokstavelig, som om Gud på en aktiv måte forherdet Faraos hjerte. Det må forstås billedlig, om at Gud "straffet" Faraos hjerte med landeplagene slik at han skulle få anledning til å innse alvoret og omvende seg. Det Gud gjorde var altså å vekke opp Faraos slik at han kunne forstå situasjonen rett, og dermed få anledning til å omvende seg. Men når Faraos ikke benyttet denne muligheten, førte det til at han ble forherdet. Denne forherdelsen hadde han selv ansvar for, selv om den skjedde på bakgrunn av det Gud gjorde.

Luther er full av forakt overfor en slik måte å unnskyldes Gud på. Et menneske «ville naturligvis ha forstått det, dersom det var blitt sagt om Gud at han ikke forherdet noen, ikke dømmer noen, men forbarmer seg over alle og frelser alle, slik at man ikke behøvde å frykte for noen fremtidig straff, i og med at helvete var rasert og dødsangsten fjernet» (s244/39). Det er derfor man «kaver seg slik opp og argumenterer

så intenst for å unnskyldde Gud og forsvarer at han er rettferdig og god. Troen og Ånden dømmer imidlertid annerledes, for de tror at Gud er god om han så lot alle mennesker gå fortapt» (s244/39).

Luther er altså opptatt av å finne en forklaring som lar Skriftordet stå slik det er, og som klarer å tilrettelegge det så langt som mulig. Det er ikke plass til å gjengi hans argumentasjon her, bare til å påpeke at han erkjenner at hans forklaringer ikke løser alle problemer. Det blir en uforklarlig rest tilbake, og om den sier Luther:

«Dette hører med til majestetshemmelighetene, det området der hans dommer er uransakelige (Rom 11,33). Det er ikke vår sak å stille spørsmål her, disse hemmelighetene skal vi tvert om tilbe. Men dersom kjøtt og blod tar anstøt av dette og knurrer, så får de bare knurre... Han er Gud, og det finnes ikke noen årsak eller forklaring på hans vilje, som kunne legges på den som regel eller målestokk» (s251/44).

Vi skal altså ta bibelordet på alvor, forsøke å forstå det så langt vi klarer, og så i lydighet bøye oss for det vi ikke forstår. Sagt med Luthers egne ord: «...ta Guds ord etter pålydende, slik at det ikke blir påkrevet å unnskyldde Gud eller anklage ham for urettferdighet» (s250). Han har betont dette poenget også tidligere i skriftet: Vi skal holde oss til den åpenbarte Gud, og ikke forsøke å forstå majestetshemmelighetene hans (s214-216, 221-222).

Ut fra en slik respekt for Ordet kan man altså si: Jeg ser ingen god forklaring på problemet nå. Men kanskje kan vi lære mer om forholdene den gangen de ble skrevet som gir en forklaring, eller kanskje må vi vente til livet etter døden med å forstå. Har vi i vår klokskap ydmykhet nok til å innta en slik holdning?

b. Hva når man blir uenige om tolkningen?

Det sier seg selv at det er mange ord og uttrykk i Bibelen som er så flertydige at de kan tolkes på ulikt vis. Det oppstår uenigheter, og de kan ha ulik alvorlighetsgrad:

1. På det laveste nivået kan det oppstå uenighet om tolkningen av enkeltuttrykk uten at det har læremessige konsekvenser.

I *Julepostillen* fra 1522 drøfter Luther et uttrykk i Hebr 1,3: Han innleder med å si: "Men hva det betyr når han sier "ved sitt mektige ord", det er jeg ikke sikker på". Han fortsetter med å presentere to mulige tolkninger av dette utsagnet, som begge er innenfor kristologisk lære, og avslutter med å si: "Men her får enhver følge den mening han selv vil og kan".

Han kan være tilsvarende åpen selv i det viktige spørsmålet om hvordan nattverdrødet og vinen kan sies å være Jesu legeme og blod. Katolsk teologi hevdet at det skjer en forvandling, noe Luther avviser. Men han skriver i *Om kirkens babylonske fangenskap* i 1520:

"Dette synet vil jeg foreløpig holde fast på, i ærefrykt for Guds hellige ord, som ikke må få utsettes for vold fra små menneskegrunner og fordreies til fremmede betydningsinnhold. Likevel tillater jeg andre å hevde et annet syn, slik det er fremsatt i det pavelige dekretal "Firmiter...", bare de ikke (som jeg har sagt) forlanger at deres meninger skal antas som trosartikler av oss" (s109).

2. Luther er atskillig skarpere når han aner læremessige konsekvenser bak uenigheten. I den ovenfor omtalte debatten med Erasmus *Om den frie viljen*, angriper han Erasmus sitt forsøk på å løse problemet med at Gud "forherder" Farao. Når uttrykket tolkes billedelig, i stedet for bokstavelig, ser Luther det som et forsøk på å omgå en teologisk utfordring, for å gjøre gudsbildet mer akseptabelt:

«Slik går det når vi vil måle Gud med menneskevettet vårt og finne unnskyldninger for ham, i og med at vi ikke viser ærefrykt for majestetshemmelighetene hans, men insisterer på å utforske dem – vi overmannes av ærgjerrighet og spyrr ut tusen gudsbespottelser i stedet for én unnskyldning, glemmer hvem vi selv er og babler i vei som tullinger mot Gud og oss selv på samme tid...» (s243/37).

Det som er det virkelig absurde ifølge Luther, er at den menneskelige fornuft «som enda den i forhold til alt det Gud sier og gjør, er blind, døv, dum, ugudelig og ryggesløs, her tilkalles for å sitte som dommer over det Gud sier og gjør» (s244/38).

Luther sukker slik: "...så får en ønske de unyttige og villedende billedtolkningene dit pepperen gror, og la oss så holde oss til Guds rene og enkle ord!» (s245/31).

3. Virkelig alvor blir det når tolkningen av enkeltvers brukes til å begrunne en teologi som truer evangeliet i dets kjerne.

Overfor *svermerne* gjaldt det først og fremst tolkningen av nattverdordene, for deres lærer Karlstadt benektet at Kristus kunne være virkelig til stede i brødet og vinen. I andre del av skriftet "*Oppgjøret med svermerne*" fra 1525 bruker Luther hele 20 sider på å drøfte Skjærtorsdagsordene i detalj, følger det opp med 15 siders drøfting av Paulusord og med 25 siders drøfting av fornuftens innvedninger (s285-305.306-321.322-349). Han konkluderer med å si at han har oppnådd å påvise to ting: "Den første er at de hverken er i stand til å føre skriftbevis for sakene sine eller tvinge teksten til å si det de vil... den andre tingen er at alt det de stabler på beina av argumenter mot oss, er uten hode, hale og hold" (s320). Derfor vil han helt til slutt "formane alle og enhver at de passer seg for dr. Karlstadt og profetene hans", for "disse profetene unngår, flykter fra og fortier selve hovedsaken i den kristne lære... det er det sikre kjennetegnet på at ånden deres er djevelen" (s350).

Overfor *pavemakten* er hovedankepunktet at de begrunner pavens maktstilling i strid med Skriftens ord. I Joh 21,15 får Peter det oppdraget av Kristus at han skal "vokte fårene", noe som Luther tolker dithen at Peter, og dermed alle hans etterfølgere, skal forkynne evangeliet. Den pavetro tolkningen er derimot at han får i oppdrag å *herske* ved kirkemakten. Til det svarer Luther i *Skriftet mot Catarinus* fra 1521:

"Evangeliet og kirken vet ikke av rettsregler, de er ikke noe annet enn tyranniske menneskepåfunn. Kirken vet bare av kjærlighet og tjeneste, og ikke av makt og tyranni. Derfor er enhver som forkynner evangeliet også pave, Peters etterfølger, og den som ikke forkynner det, er Judas og en forræder mot Kristus. For det er ikke noe annet Satan vil med slike juridiske utglidninger enn å skaffe disse tyrannene mulighet til å synde ustraffet og gi dem frihet og myndighet til å utslette evangeliet" (s64/528).

Når de ulike tolkningene får konsekvenser for sakrament og kirkeforståelse på helt avgjørende punkt, viker ikke Luther tilbake for å karakterisere sine motstandere som tyranner, forrædere, syndere, ja til og med ledet av Satan selv. I dag kaller vi denne måten å argumentere på for "maktspråk", og slikt er det et ideal å unngå så langt vi kan. Men Luther vek ikke tilbake for det når han så behov for det, for på hans tid var dette et helt vanlig retorisk grep: Det hørte med til akseptert skikk og bruk at en taler som stod for en bestemt sak, fikk lov til å sverte sine motstandere så godt han kunne.

Fra Luther arver vi altså et stort spenn i måten å håndtere tolkningsuenighet på: Fra det å gi hverandre frihet til å tolke ulikt, via det å beskyldte hverandre for å være mer ledet av fornuften enn av oppriktig vilje til å forstå, til det å kontant avvise andres tolkning som forræderi og satanisk innflytelse når helt sentrale lærepunkt står på spill. Den siste typen reaksjon finner Luther forbilder for både hos Kristus og Paulus (Se *Mot Latomus* fra 1521 s16-17 for bl.a. Matt 23, Joh 7,20 og Gal 1,8).

c. Hva med det som Skriften ikke sier noe om?

I livets hverdag møter vi stadig på problemstillinger som Skriften ikke behandler på en utvetydig måte. Det gjelder særlig etikken, der f.eks. atomvåpen, CO2-utslipp og bioteknologi stiller oss ovenfor nye utfordringer. Da er det viktig å la seg forplikte av de *grunnormene* som er klare i Skriften, og så gi hverandre frihet til å anvende dem slik som vi etter modent, kristent skjønn blir overbevist om tjener medmennesker på beste måte.

1. Fristelsen til å si noe mer enn Skriften gir full dekning for, kan komme på andre felt enn etikken. Luther skrev i 1542 en "*Trøst til mødre som har mistet sitt udøpte barn*". I dag er det vanlig for lutherske prester å trøste med å si at selv om Gud har bundet oss til dåpen for å bli frelst, har han ikke bundet seg selv til det. Han er fri til å frelse også uten dåp. Siden vi vet at han er glad i alle mennesker, kan vi være trygge på at de små, som ikke aktivt har vendt seg fra ham, vil tas imot av hans barmhjertighet.

Så langt hadde ikke Luther frimodighet til å gå. Han sier at vi her står ovenfor Guds hemmelige dom. Det mødrene kan gjøre, er å bønnfalle om at Gud må verdsette deres ønske om at de ville ha døpt dem, slik at de blir frelst. Han skriver mye trøstefullt om den kraft det er i forbønn for andre og konkluderer:

"Vit at din bønn er velbehagelig for Gud, og at Gud vil gjøre alt så mye bedre enn du kan forestille eller ønske deg... Derfor bør man ikke tenke umiddelbart at slike spedbarn går fortapt, de som har kristne og andre troende som uttrykker sukk og ønsker og bønner på deres vegne... Gud vil at hans løfter, og våre bønner og sukk som er begrunnet i hans løfter, ikke skal foraktes, men holdes høyt i akt" (s121).

Jeg synes jeg kan ane den smerten som Luther føler på her. Som *sjelesørger* hadde han sikkert lyst til å gå et skritt videre og forsikre mødrene om barnets frelse, men som *skrifttolker* hadde han ikke frimodighet til å gå lenger enn han gjorde. Dermed utfordrer han oss til å ha is i magen, slik at vi ikke fristes til å love mer enn det vi har dekning for i Skriftens klare ord. Når mange prester i dag er så sikre på at det ikke finnes noen fortapelse, at de kan trøste menigheten med at alle blir frelst til slutt, er de definitivt mye mer frimodige enn Luther, og trøster uten støtte i klare skriftord.

2. Denne fristelsen kan også komme på områder der Skriften ikke behandler et tema på en tilstrekkelig utførlig måte. Særlig kjenner Luther utfordringen på kroppen når det gjelder spørsmålet om *skilsmisse*. Finnes det akseptable skilsmissegrunner som gir rett til gjengifte?

Siden Luther avviser at ekteskapet er et sakrament, men er en borgerlig ordning, kan han prinsipielt åpne for skilsmisse i mange flere tilfelle enn den katolske kirke. Men den åpningen som teologien gir, finner ikke klar støtte i Skriftens budskap. Derfor strever Luther med Skriftens tilbakeholdenhet. Jeg tror at jeg kan ane hva han kunne ha lyst til å si som sjelesørger, men som skrifttolker kan han ikke si noe annet enn det som har klar støtte i Guds ord. Da må han tenke selv, og han har en drøfting i *Om kirkens babylonske fangenskap* i 1520 som har følgende hovedpunkt (s418):

- Skriften gjør unntak ved utroskap, da kan man skille seg. Men betyr det at den som er blitt sveket ikke kan gifte seg på nytt? Paulus skriver i 1 Kor 7,9 til ugifte og enker at "dersom de ikke kan være avholdende, må de gifte seg. For det er bedre å gifte seg enn å brenne av begjær". Er det ikke rimelig at dette også må gjelde de som er blitt sveket på grunn av hor, og skilt fra sin første ektefelle? De kan ha samme begjær, og samme ønske om å få leve det ut i et nytt ekteskap.

- Skriften gir det rådet til den kristne parten i et blandet ekteskap at "hvis den ikke-troende vil skilles, så la ham gjøre det... Gud har kalt dere til fred". Må ikke dette også kunne gjelde andre veien, at den troende kan be om skilsmisse fra den ikke-troende?

Det kan også tenkes andre sterke grunner til skilsmisse, så som gjentatt mishandling og voldsbruk. Kan man ikke skille seg med god grunn også da, selv om det ikke

nevnes i Bibelen? Det virker naturlig ut fra den retoriske figuren "del for helhet" som vi så på ovenfor (se avsnitt A2d s27): Vi kan anta at Skriften bare nevner utvalgte gode grunner, mens vi har lov til å la dem klinge mot den helhet at alle tilsvarende sterke grunner også er legitime. Luther gir her opp å påstå noe kategorisk, men skriver:

" Her påstår jeg ingenting, og det til tross for at det ikke er noe jeg mer skulle ønske var klart regelfestet, ettersom det ikke fins noe som nå om dagen bekymrer meg og mange andre med meg mer enn akkurat dette... Det jeg ønsker, er at to kloke og gode menn kommer overens i Kristi navn og uttaler seg i Kristi ånd... Jeg lar altså min harpe bli hengende, inntil en annen som er bedre enn meg kommer og slår lag" (s418-419).

Luther overlater altså saken til det modne, kristne skjønn, som kombinerer forpliktelsen mot Guds ord med en nestekjærlig innsikt i hva som tjener livet best. Her har han for sin del ingen harpe å spille klare toner med som kan binde andres samvittighet. Dersom vi synes Luther er altfor forsiktig her, kan vi motsatt spørre om mange i dag faller i den andre grøften, når de forretter gjengifte i kirken for alle uten å vurdere de forhold som førte til skilsmissen. Det er utfordrende å forsøke å begrunne en farbar mellomvei.

d. Hva når Skriftens påbud synes å påføre smerte?

Det er to typer smerte som en kristen kan komme til å erfare når man legger vinn på å følge Skriftens ord i lydighet.

1. Man risikerer å erfare smerte fordi man blir spottet og vanæret av de som ikke tror. Luther beskriver dette i skriftet *Om konsilene og kirken* fra 1539 som det siste av kirkens sju kjennetegn:

"For at kristenfolket skal bli lik Kristus, sitt hode, må det lide all mulig ulykke og forfølgelse, alle slags anfektelser og onder (som vi ber i Fader vår) fra djevelen, fra verden og fra vår egen kropp; det må tåle indre sorg, engstelse, frykt, ytre fattigdom, forakt, sykdom og svakhet. Årsaken er denne ene at det holder fast på Kristus og Guds ord, det lider altså for Kristi skyld.... Kort og godt: de må finne seg i å kalles kjettere, kjeltringer, djevler, forbannet og de skadeligste folkene på jorden" (s255/536).

Denne realismen er en konsekvens av at Skriften ser på livet som en kamp mellom Guds gode krefter og djevelens ønske om spre frafall fra Gud og ondskap i verden. Da er det ikke til å unngå at kristne på en eller annen måte får smake bitre konsekvenser av denne kampen. Det er klart at kristne ikke skal oppsøke konfrontasjoner med omverdenen, men på den annen side er det fristende å falle i motsatt grøft: Man våger ikke hevde standpunkt som man vet er upopulære i samtiden, for man ønsker av all kraft å bidra til at kirken får et godt rykte. Men Luther er klar på at kristne må våge å stå fast på sannheten, også når de vet at det vil koste.

2. Det som er vanskeligere å akseptere, er når klare påbud i Skriften ser ut til å påføre mennesker unødig smerte. Luther er svært opptatt av at Evangeliet har en frigjørende kraft, men jeg kjenner ikke til om han diskuterer hva han vil gjøre når skriftordet ser ut til å binde menneskers liv unødig.

I vår tid er det særlig *forholdet til homofile* som gjør det aktuelt å ta det opp her. Guds ord er klart avvisende til homofilt samliv, mens vi i vår tid har sett hvor frigjørende mange opplever det å stå fram med sin legning og leve åpent sammen med sin kjære. Dersom vi holder nestekjærlighetsbudet for å være det viktigste budet, skulle vi ikke da gi det forkjørsrett her? Det er ikke uvanlig at rettsregler kan komme til å motsi hverandre i et lovverk, og da må man velge å forholde seg til det som har størst vekt. Er det slik i samfunnslivet, bør det vel være slik også i kirken?

Det kan være lettere å godta en slik tanke i etikken enn i troslæren. I læren om den treene Gud og hans handling har vi å gjøre med en virkelighet som overgår vår fatteevne. Men i etikken har vi en helt annen kompetanse: Livet er noe vi kan erfare på en tydelig måte, og dermed har vi en helt annen innsikt i hva som fungerer godt der. Luther var opptatt av å videreføre bare det i de ti bud som ble bekreftet av naturretten. Paulus er opptatt av at kristne må bruke sitt modne skjønn (Rom 12,2).

Det skal likevel mye til for å overprøve det som står i Skriften. Man kan ikke gjøre det før man har gjort et grundig arbeid:

- På den ene siden må man undersøke grundig *alt det som Skriften har å si* til det som er saken. Man kan ikke støtte seg til løsrevne enkeltord, men må forholde seg til alle relevante tekster.
- På den andre siden må man undersøke grundig *hva homofili er*, hvilke ulike faktorer som er i spill når en slik identitet dannes, og hvordan det vil påvirke samfunnet og kulturen at man inntar et mer liberalt standpunkt. Man kan ikke nøye seg med å høre på vitnesbyrd fra enkeltpersoner, men må også samle kunnskap om saken fra alle tilgjengelige felt, og avveie ulike hensyn mot hverandre. Det er ikke sikkert at det som er allment akseptert i kulturen, står seg like godt når alle forhold tas med i betraktning.

Det er også viktig å skjelne mellom ulike nivåer i denne saken, der åpningen for å overprøve Skriftens budskap kan være ulik:

- Det mest utfordrende i forhold til Bibelens ord, er å *anerkjenne likekjønnet samliv som ekteskap*, slik som man nå har gjort i Den norske kirke. Da overprøver man ikke bare det som står om homofili, men også det som står om ekteskapet som institusjon. Man foretar også en svært grunnleggende endring av samfunnets familieforståelse, noe som kan ha store kulturelle følger.
- På et mellomnivå ligger det å *anerkjenne at likekjønnet samliv kan være et fritt valg*, slik som mange i LHBT-miljøene ønsker det. Det innebærer at selv om man ikke har en ufrakommelig homofil identitet, er man fri til å leve slik dersom man ønsker det.
- Det siste nivået er å *anerkjenne likekjønnet samliv mellom to personer som har en ufrakommelig homofil identitet*. De kan ikke velge annerledes, slik at dersom de forelsker seg i en annen, er det alltid i en av samme kjønn.

Selv den som er svært opptatt av å ha Skriften som norm, kan hevde at det på dette siste nivået må kunne godtas en form for likekjønnet samliv, i lys av det vi nå vet om seksuell identitetsdannelse.

Dette er ikke stedet for å drøfte selve saken, men for å beskrive rammene som en ansvarlig diskusjon bør finne sted innenfor. Dersom begge parter erkjenner at det er krevende å bli sikker i sin sak her, kan man bli enige om at saken ligger på mellomnivået i uenighet. Likevel vil nok mange med god grunn kunne hevde at dersom definisjonen av ekteskapet endres på grunnleggende vis, er vi kommet opp på det øverste nivået i alvorlighetsgrad (se diskusjon s 53-55 ovenfor).

Avsluttende utfordringer

Vi har sett hvordan Luthers betoning av Skriften som eneste norm i kirken, var en frigjørende impuls i datidens kirkeliv. Pavekirkens maktmonopol ble brutt, og vanlige folk fikk en myndighet de ikke hadde hatt tidligere. Et hav av regler og forordninger ble satt til side som ugyldige, slik at man fritt kunne velge og vrake blant dem og bare leve etter de som man selv fant var kloke og gode. Det er viktig å merke seg at kristne ikke ble satt fri fra å leve etter Guds vilje, men at den avgjørende normen ble flyttet til Skriftens historiske og grammatiske mening.

I vår tid er det grunn til å spørre om man har gått for langt i frigjøring. Nå er normen i mange saker flyttet enda videre, nemlig til det som livskloke mennesker finner akseptabelt. Det innebærer ikke at vi er blitt friere, men at det igjen er blitt mennesketanker som binder oss. Nå er det ikke kirkens mennesketanker som styrer, men den allmenne kulturs idealer. Nå er det vel på tide å gå motsatt vei, slik at vi prioriterer Skriftens tanker på en måte som frigjør fra kulturtrykkets tyranni? Det ville vært en god markering av Luther-jubileet å kunne bidra til det.

Den viktigste utfordringen ligger imidlertid på et mer praktisk plan, nemlig i hvilken grad vi tar oss tid til at Skriften får påvirke oss. Vi så at Luther var svært bevisst på betydningen av dette, og arbeidet planmessig for å legge til rette for at det kunne skje (se avsnitt A4a s38-41). I vår tid ligger alle de forutsetningene som Luther måtte kjempe fram, godt til rette. Vi har lært å lese, vi har Bibelen i en ny og god oversettelse, vi har hundrevis av oppbyggelige skrifter som vi kan lese, og mange av dem gir oss hjelp til å forstå Bibelskriftene, vi har bibelleseplaner for hver dag, og lister med kirkeårstekster, vi kan høre god forkynnelse i alle bygder og byer og på radio. For oss er det kun et spørsmål om prioritering av tid.

Vi så at Luther anbefalte å lese i Bibelen daglig, ha den som prioritert lesestoff, ja, til og med lære utenat viktige avsnitt! (se avsnitt A2e s28). Dersom vi ikke gjør det, er det i praksis samtidens fornuft og fordommer som vil prege oss, for de blir vi påvirket av hele tiden. Den som tror at Bibelordet er Guds livslys til oss, kan vel ikke ta den sjansen?

La meg avslutte med å gi ordet til to personer. Først til Luther-forskeren Knut Alfsvåg som begynner avslutningsavsnittet sitt med en viktig konklusjon som angår Skriftens betydning for kristen teologi. Dernest til Luther selv fra den andre prekenen som han holdt i Wittenberg fasten 1522, om ordets kraft både for enkeltpersoner og for kirkens utvikling.

Alfsvåg:

"Luther forstod teologi som restløst utlevert til Kristus-sentrert bibelutleggelse. Der Bibelen taler, der taler kirken og teologien med samme røst, og der Bibelen tier, der tier også teologien" (s179).

Luther:

"Først av alt må man nemlig fange folks hjerter. Men det skjer bare når jeg holder meg til Guds ord alene... gjorde man det på den måten, så ville Ordet falle ned i hjertet og virke... For slik virker Gud med sitt ord mer enn om du og jeg smelter sammen all makt i ett. Dersom du har hjertet, så har du vunnet mannen" (s174).

"Jeg har bare holdt på med Guds ord, preket og skrevet, ellers har jeg ikke gjort noen ting. Mens jeg lå og sov eller drakk wittenbergsk øl sammen med min Philippus og Amsdorf, utrettet det så meget at pavedømmet er blitt svakere enn noen fyrste eller keiser hittil har gjort det. Jeg har intet gjort, *ordet* har viket og utrettet det alt sammen" (s175-176).

Litteratur

A: Originaltekster:

Reformasjon nå. Luther som utfordring og ressurs for Den norske kirke. Per Kristian Aschim og Tarald Rasmussen (red.). Presteforeningens studiebibliotek 50. Eide forlag, Stavanger 2016.

Verker i utvalg. Egentlig: *Martin Luther. Verker i utvalg I-VI*, Gyldendal, Oslo 1979-1983.

Luthers skrifter i Udvalg. Bind III. Bibelfortolkning og prædikener. Forlaget Aros, Århus 1980. (Sitatene herfra har jeg fornorsket slik at de skal bli lettere å lese).

Martin Luther: Skrifter om Kristus, frelsen og kirken. Oversatt av Knut Alfsvåg, Sigurd Hjelde og Joar Haga. Luther/Oslo 2017.

Martin Luther: Utvalgte tekster. Verdens hellige skrifter. Red. Sigurd Hjelde. Bokklubben, Oslo 2008.

Luthers skrifter i Udvalg. Bind III: Bibelfortolkning og Prædikener. Forlaget Aros/Århus 1980.

De fleste har lett tilgang til internett, og der finnes *Verker i utvalg* utlagt til å leses online på følgende måte: Gå til bibsys.no, velg «søk litteratur i Oria», klikk for å søke i Oria uten å velge institusjon, skriv i søkefeltet: *Martin Luther Verker i utvalg*. Man kommer nå til ei side der man kan velge å lese i de seks bindene. Klikk på ikonet foran den boka du skal lese i, og boka kommer fram til lesning.

De tekstene som har inspirert dette heftet, kan leses i sin helhet på følgende steder:

Fra 1518:

"*Disputasjonen i Heidelberg*"

- finnes i *Reformasjon nå* på s21-33
- og i *Verker i utvalg* i bind I, s281-295.

Fra 1520:

«*Om den kristne frihet*»

- finnes i *Reformasjon nå* på s275-304,
- i *Verker i utvalg* i bind II, s203-234,
- og i ny oversettelse i *Utvalgte tekster*, s48-72.

"*Om kirkens babylonske fangenskap*" finnes i *Verker i utvalg* i bind II, s 90-191.

"*Til den kristne adel av tysk nasjon om bedring av kristendommens kår*"

- finnes i *Verker i utvalg* i bind II, s9-88

- Og i utvalg i *Utvalgte tekster*, s29-47.

Fra 1521:

"*Om skriftet fra vår fremragende magister Ambrosius Catharinus*" finnes i *Verker i utvalg*, bind III, s42-46

"*Mot Latomus*" finnes i *Martin Luther. Skrifter om Kristus, frelsen og kirken*, s 9-125.

"*Talen på Riksdagen i Worms*"

- finnes i *Utvalgte tekster*, s73-77.

- Se også wikipedia.org: «Riksdagen i Worms» for dret berømte avslutningssitatet.

"*Magnificat*"

- finnes i *Luthers skrifter i Udvalg*, s180-259

- og i utdraget "*Fra fortolkningen av Marias lovsang*" i *Utvalgte skrifter*, s78-121.

Fra 1522:

"*Julepostillen*"

- finnes i *Verker i utvalg* i bind II, s235-290

- og i utdrag i *Utvalgte tekster*, s140-166.

Fortalene til NT og skriftene i NT

- finnes i *Luthers skrifter i Udvalg*, s127-179,

- og i *Utvalgte tekster*, s122-139 (Innledning, Romerne, Hebreerne, Jakob og Åpenbaringen).

"*Åtte prekener i fasten 1522*"

- finnes i *Utvalgte tekster*, s167-199

- og i *Luthers Skrifter i Udvalg. Bind II: Skrifter om Kirke og Gudstjeneste*. Forlaget Aros, Århud 1980, s7-45.

Fra 1523:

"*Om den verdslige øvrighet*"

- finnes i *Verker i utvalg*, i bind III, s165-203

- og i *Utvalgte tekster*, s200-245.

Fra 1524-25:

"*Skriftet til rådsherrene i alle Tysklands byer om at de skal opprette og underholde kristelige skoler*" finnes i *Verker i utvalg*, bind IV, s36-58.

"Oppgjøret med svermerne" finnes i *Verker i utvalg*, bind III, s213-335

«Om den trellbundne viljen»

- finnes i et lite utdrag i *Reformasjon nå* s35-44

- og i sin helhet i *Verker i utvalg*, bind IV, s117-363.

Fra 1526:

«Om første Mosebok – Prekener av Mart-in Luther sammen med en undervisning om hvordan Moses skal læres» finnes i utdrag i *Reformasjon nå*, s481-487.

Fra 1527:

"Fortale til profeten Zakarias" finnes i *Luthers skrifter i Udvalg*, s121-124.

Fra 1528:

"Fortale (II) til Salmene" finnes i *Luthers skrifter i Udvalg*, s34-39.

Fra 1530:

"Den skjønne lovsang, salme 118" finnes i *Luthers skrifter i Udvalg*, s260-337.

Fra 1536:

Tolkningen av 1 Mos 3 i "Den store Genesiskommentaren" finnes i *Verker i utvalg*, bind VI, s237-333.

Fra 1539:

«Om konsilene og kirken»

- finnes i utdrag i *Reformasjon nå*, s529-538

- i sin helhet i *Martin Luther. Skrifter om Kristus, frelsen og kirken*, s 127-266

- og i sin helhet også i *Luthers skrifter i Udvalg. Bind II: Skrifter om Kirke og Gudstjeneste*. Forlaget Aros/Århus 1980, s270-435.

"Disputas om setninga "Ordet vart kjøpt"" finnes i *Martin Luther: Skrifter om Kristus, frelsen og kirken*, s269-290.

Fra 1542:

«Trøst til mødre som har mistet sitt udøpte barn» finnes i *Reformasjon nå*, s119-121.

Fra 1545:

«Fortale til første bind av Luthers samlede verker på latin»

- finnes i *Reformasjon nå* s181-190

- og i *Verker i utvalg*, i bind I, s11-20

B: Andre bidrag:

Jeg støtter meg i dette heftet er i sterkere grad enn de andre på det som andre har skrevet om Luther. Det gjelder særlig disse punktene:

- A1b: Luthers utvikling fram mot bannlysningen beskrives grundig i Tomlins bok, hvor han legger stor vekt på at det var troskapen mot Skriften som drev Luther. Alfsvåg s18-25 beskriver Luthers program som "radikal bibelavhengighet" (s18), for teologisk arbeid er "å være betingelsesløst utlevert til bibelutleggelse og bibelutleggelse alene" (s23).
- A1a: Se Rasmussen for Bibelen i Luthers samtid
- B1 s46: Se Ulstein 115 for Luthers syn på bibelens menneskelige side.
- B1: Gadamer blir tolket ved hjelp av artikkelen til Wetlesen, og jeg har tidligere anvendt dette på teologiske arbeid, se Morland-artikkelen. Alfsvåg finner også uten å nevne Gadamer ved navn, klare berøringer mellom denne tankegangen og Luthers skrift-program, se s79-83.
- A3a: Se Ulstein s100-115 for inspirasjon til de første to delene her.

Anvendte bidrag er derfor:

Alfsvåg, Knut: *Møter med Luther*. Luther/Oslo 2017.

De apostoliske fedre i norsk oversettelse med innledninger og noter (redigert av Ernst Baasland og Reidar Hvalvik). Luther, Oslo 1984.

Det gamle testamentets apokryfiske bøker. De deuterokanoniske bøker. Det norske Bibelselskap/Oslo 1988.

Morland, Kjell Arne: «Sannhet, bibeltekst og livstolkning. Teologiens enhet i lys av sentrale motiver i H.G. Gadamers filosofiske hermeneutikk». Ss97-108. i *Tidsskrift for Teologi og Kirke* 2/1990 .

Rasmussen, Tarald: "Historisk innledning til Luthers eksegesi". Ss37-56 i *Martin Luther. Verker i utvalg I*, Gyldendal, Oslo1979.

Tomlin, Graham: *Luther og hans verden*. (Luther historie). Luther, Oslo 2003

Ulstein, Jan Ove: "Frå quadrigena til Skrifta åleine: Luthers hermeneutiske nøkkelknippe". S95-116 i Jan-Olav Henriksen (red.): *Tegn, tekst, tolk. Teologisk hermeneutikk i fortid og nåtid*. Universitetsforlaget, Oslo 1994.

Wetlesen, J: «Samtaler med tekster i lys av Gadamers Hermeneutikk». S219-244. i *Norsk Filosofisk Tidsskrift* 18(1983).

(*Verker i utvalg, De apostoliske fedre, Apokryfene* og Ulsteins bidrag kan leses online gjennom Bibsys.no, søketjenesten *Oria*)

Tips til gruppesamtale

Det er en fordel om gruppens medlemmer har lest gjennom det avsnittet som skal behandles før samlingen. Men det går også an å møtes uforberedt, og så lese et passende avsnitt høyt for de andre etter tur, og ta en samtale etter det.

Hver hoveddel er såpass omfattende at de med fordel kan deles i to samlinger hver:

- Første samling om Luthers tid kan omfatte innledningen og delene 1-2.
- Andre samling om Luthers tid kan omfatte delene 3-4.
- Første samling om dagens forhold kan omfatte del 1.
- Andre samling om dagens forhold kan omfatte del 2 og avsluttende utfordringer.

Hver av disse fire bolkene har mange underavsnitt. Her kan man stoppe opp etter hvert av dem, og la hver enkelt komme til orde med følgende:

- Er det noe her som jeg synes er vanskelig å forstå?
- Er det noe her som jeg fant særlig oppbyggelig eller utfordrende for egen del?
- Er det noe her som jeg synes er vanskelig å akseptere, og hvorfor det?

HEFTE 1: SKRIFTEN ALENE

Dette heftet er det første av fire hefter som forsøker å formidle inspirasjonen fra Luthers skrifter til vår tid. Det er gått 500 år siden de ble skrevet, men siden de hadde som hovedsak å framstille Skriftens budskap så klart som mulig, framhever de anliggender med varig verdi som fortsatt kan inspirere.

Dette første heftet drøfter selve hovedsaken i reformasjonen, nemlig den konsekvente måten som Luther lot Skriften være avgjørende norm i kirken på. Det var årelange studier i Skriften som førte fram til hans oppdagelse av rettferdiggjørelsen ved tro, og det var fortsatte skriftstudier som var grunnlaget for alle hans vurderinger siden. Men Bibelen er en samling av 66 ulike bøker fra ulike tider. Heftet drøfter om det er mulig å la Skriften være norm på tilsvarende måte i dag, presenterer seks samlende temaer som er viktige i tolkningen av den, og drøfter fire viktige problemer som vi ikke bør avfeie for enkelt.

Heftet er skrevet i forbindelse med 500-års-jubileet for reformasjonen som ble markert høsten 2017. Det er skrevet av Kjell Arne Morland, som er sokneprest og bor på Melhus.

